Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжынар!

1925 ЧЫЛДА УНӨЗИЛЕТТИНГЕН

ШЫН

1991 чыл
август
23
пятница
№ 146 (14646)
(Чагыдар ортаа 6 хөп).
Садар ортаа 20 хөп.

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

ССРЭ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Михаил Сергеевич Горбачев чурттуң телевидениезинге болгаш радио дамчыдылгазынга медеглеп кылган. Байдалды долузу-биле холда алганын ол онзалап айыткан, күрүнениң бөлүк ажылдакчы кижилериниң авантюржу үүлгедиглериниң уржуундан үзүлген турган чурт-биле харылзааны катап тургускан. Президент дораан бодунуң хүлээглелерин долузу-биле күүседип кириптер. Президент эштер Ельцин, Назарбаев, Кравчук, Дементей, Каримов олар-биле телефоннажып чугаалашкан. Олар шупту күрүнеге удур эргилде кылыр дээн оралдажыышкынны чаңгыс эп-сеткилдиг буруу шапкан, ону демократтыг күштерниң шиитпирлиг хөделиишкиннериниң түңнелинде баскан. Республикаларның удуртукчуларының дыңнатканы болза: Конституцияга удур ол үүлгедиглерни республикаларның дээди эргечагыргалары-даа, улустарыда-даа детквээн. Боттарының хоойлу-дүрүмге удур хөделиишкиннери дээш авантюристер долузу-биле харылзаар апаар. ССРЭ-ниң Камгалал министерстозунуң Кол штавының начальниги Моисеев бүгү шериглерни олардың доктаамал турар черлеринче дедир чорудер. Моон соңгаар чүгле ССРЭ Президентизиниң айтыышкыннарын күүседир. Август 21-де М. С. Горбачев АКШ-тың президентизи Буш-биле телефоннашкан. Бөлүк кижилерниң Конституцияга удур хөделиишкиннериниң түңнелинде тургустунуп келген кедергей нарын байдал чавырлып, үзе шаптынганынга АКШ-тың президентизи ханы сеткил ханыышкынын илергейлээн.

Президент Горбачев бодунуң талазындан ниитилел, чурттуң улустары ол авантюраны буруу шапканын онзалап демделээн. Демократтыг чаартылгалар үезинде тыптып келген шынар талазы-биле чаа чорудулгаларны ССРЭ-ге уламчылаар. Мурнунда дугуруушканын өзугаар бүгү-ле угланыышкыннарга кады ажылдажылганы база доктаамал харылзажылганы уламчылаарын президентилер дугурушкан.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Президентизиниң чанында Эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажыл-чорудулгазын удуртуп башкарар талазы-биле комитетте

Эрге-хоойлу камгалаар органнарны удуртуруп комитет бодуунга алган.

Шиитпирлээр эрелиг органнарын удуртукчуларына ССРЭ-ниң Камгалал министерстозу-биле харылзажып тургаш, ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң бодунуң албан-хүлээглелерин күүседири-биле Кремльде резиденциязынче эвээ кээриниң айыыл чок чоруун хандырар даалга бердинген.

Камгалал министерстозунуң коллегиязының шиитпири

Август 21-де ССРЭ-ниң Камгалал министерстозунга парлалга конференциязы болган. ССРЭ-ниң Камгалал министерстозунуң коллегиязы бөгүн эртен ССРЭ-ниң чамдык черлеринге онза байдалды боттандырганының түңнелинде тургустунуп келген байдалды чугаалажып көрген деп адаа дыңнаттынган.

Онза байдалдың чуруму доктаттынган турган черлерден шериг бөлүктерин болгаш кезектерин, оларның доктаамал турар черлеринче үндүрерин боттандырар дугайында шиитпирни ССРЭ-ниң Камгалал министерстозунуң коллегиязы хүлээп алган.

(СЭТА).

Айыыл чок чорук чөвүлелиниң кежигүннериниң медеглели

СЭТА-га ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң кежигүннери В. Бакатинниң болгаш Е. Примаковтуң медеглели келген.

Медеглелде айыттынганы болза:

«Чуртка онза байдалды кииргенин болгаш эрге-чагыргалы бөлүк кижилерге дамчыткының Конституцияга удур деп санап тур бис. Бисте бар медээлер өзугаар ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев кадык боп турар.

Айыыл чок чорук чөвүлелиниң кежигүннери болганывыста, биске онаажып турар харысалга хоорайларының кудумчуларындан куяктыг техниканы сөңгаадлашкын чок үндүрерин, хан төгүүшкүнүн болдурбазының талазы-биле болдунар-ла бүгү чүүлдерни кылырын негээрин хүлээидирип тур. Оон-биле кады М. С. Горбачевтуң хууда айыыл чок чоруун магадылаарын, чон мурнунга түвө чугаалаар арганы анаа доп-дорааш бээрин база негеп тур бис.

В. БАКАТИН.
Е. ПРИМАКОВ.
1991 чылдың август 20.

Кызыгаарлаашкыннарны дүжүрген

Төптүң, Москваның, хоорайларның болгаш областарның ниитилел-политиктиг үндүрүлелерин парлап үндүрериниң талазы-биле мурнунда турган ОБКК-ның шиитпирин ёзугаар доктаттынган кызыгаарлаашкыннарны күш чок болдурган дугайын СЭТА дыңнадып тур.

ССРЭ-ниң Прокуратуразында

Хоойлуга дүүшпес арганнар-биле тургустунган Онза байдал талазы-биле күрүне комитединиң кежигүннериниң ажыл-чорудулгазында күрүнеге удур кемниг үүлгедиглерниң демдектериниң бир болганы-биле ССРЭ-ниң Чиңгине прокуроруну кеземче жерээн оттурган.

ССРЭ-НИҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ ЧАНЫП КЕЛГЕН

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев август 22-ниң дүнезинде Москвада чанып келген.

— Эң-не кол чүүл —1985 чылдың сөөлүнде кылган бистиң бүгү чүүлдериниң бодунуң боттуг түңнелдерин берген — деп, совет телевидениеге интервьюзунга М. С. Горбачев аэропортка медеглээн. — Ниитилел, бистиң кижилеривис өскерлип чаартынган, ол чорук бөлүк кижилерниң ондактыг хөделиишкинининиң оруунга кол моондак болган. Олар мени канчаар деп бодаанын, менден чүнү алырын күзээнин, менден чүнү ап шыдаваанын ниитилел, бүгү делегей биллген турар үжурлуг. Даарта, азы орай-ла дизе — соагузу хүн калбак конференция чыылдырган, ынчаарда чогум тодаргай чугаалаар мен.

Совет кижилерге, эрге-чагырганы даандырган кижилерин хүндүткел-биле көрген харыысалгалыг, төлептиг, сагыш човангыр бүгү кижилерге байыр чедирип тур мен. Өөдежок бөлүк кижилер хандыдыкчы лозуңнар-биле, бистиң билиривис, бистерни дүвүредип турар болгаш шиитпирлээр бодаанывыс бергелерни ажыглавышаан, бистиң ниитилелбисти халапка чедирип турган орукче база катап киирерин орайдашкан-дыр, бо талазы-биле ийи аңгы бодал турбас үжурлуг.

Оларның оозу бүтпейн барган. Ол дээрге — эде тургустунуушкуннуң эң улуг тиилелгези-дир.

Бо эрткен хүннерде Президентини, оон өг-бүлезин 72 шак дургузунда далайдан, күргаг черден бүзээлеп алгаш, оон ырмазын сыгар дээн оларның оралдажыышкыннары — буурап дүшкен.

Ынчалзажок бо дээрге — айтырыгның бир кезээ-дир. Айтырыгның ийиги кезээ: принципиалдыг туружу дээш совет кижилерге, российмжилерге, Россияның Президентизи Борис Николаевич Ельцинге, Россия Федерациязының Дээди Совединге, ондактыг ол хөделиишкинни моондактаан бүгү депутаттарга, күш-ажылчы коллективтерге өөрүп четтиргенимни илергейлеп тур мен. Бистиң чоргаарланып болур чүүлүвүс ол-дур.

А оон-биле чергелештир бистиң сыныш чок ишпирлиг туружувус — бисте мөөнелген бүгү айтырыгларны шиитпирлээривис болур. А бисте айтырыгар эвээш эвес, оларның дугайында билир бис, шелээлеп чоруур мурнунда ук айтырыгларны шиитпирлеп турдум. Ол дээрге аъшчем, одаар чүүлдер айтырыры, сан-хөө херектери, бистиң рубливис, рынокта байдал-дыр, даарта бистиң кижилеривиске таваржыр бүгү айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг бис.

Демги ол кижилер шилчиишкин үезинде, ниитилелде бөдүүн эвес дүшкүүрлүг чоруктуң бергелерин болгаш бистиң амыдыралывыс кандыг болурунуң дугайында сеткил дүвүрээшкинни ажыглавышаан, боттарының кара сагыштыг планнарын боттандырар — херек кырында, бистиң ниитилелливисти халапче киирер бодаан-дыр. Оларның төлээлекчилери менээ келгеш, ол ондактыг хөделиишкинни деткиндээ, оларның дугайында ССРЭ-ниң Президентизиниң чөвүлелиниң Даргазы А. И. Лукьянов ССРЭ Президентизи М. С. Горбачев-биле ужуражыр дээш Крымче уждуп чорупканын дыңнаткан.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу дараазында доктаалды хүлээп алган:

ССРЭ Президентизи М. С. Горбачеввуту Конституция ёзугаар хүлээглелерин күүседиринден херек кырында чайлатканын база ол хүлээглелерни ССРЭ-ниң оралакчы президентизинче шилчиткенин хоойлу-дүрүмге дүүшпес деп санаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок сессиязынга чугаалажып көөрү-биле ССРЭ Конституциязын үрээнинге бүрүүлүг болган эрге-дүжээлдыг кижилерге харыысалга онаарының айтырыын шиитпирлээри-биле истелге комиссиязын тургузар дугайында айтырыгны киирер.

Август 22-де ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу ажылын уламчылаар.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

Август 21-де Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының даргалары И. Д. Лаптев биле Р. Н. Нишанов ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралын эрттирген.

ССРЭ-ниң Конституция хайгаралының комитединиң кежигүннери база киришкен ол хуралга Онза байдал талазы-биле күрүне комитединиң (ОБКК) дээр чүвени тургусканы база оон адындан чарлаан шиитпирлер-биле холбаштыр чуртта байдалды чугаалажып көрген. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов ССРЭ Президентизи М. С. Горбачев-биле ужуражыр дээш Крымче уждуп чорупканын дыңнаткан.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу дараазында доктаалды хүлээп алган:

ССРЭ Президентизи М. С. Горбачеввуту Конституция ёзугаар хүлээглелерин күүседиринден херек кырында чайлатканын база ол хүлээглелерни ССРЭ-ниң оралакчы президентизинче шилчиткенин хоойлу-дүрүмге дүүшпес деп санаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок сессиязынга чугаалажып көөрү-биле ССРЭ Конституциязын үрээнинге бүрүүлүг болган эрге-дүжээлдыг кижилерге харыысалга онаарының айтырыын шиитпирлээри-биле истелге комиссиязын тургузар дугайында айтырыгны киирер.

Август 22-де ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу ажылын уламчылаар.

(СЭТА).

РОССИЯ ПАРЛАМЕНТИЗИННИҢ СЕССИЯЗЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Совединиң онза сессиязы август 21-де Москвага ажыттынган.

ССРЭ-ге онза байдал талазы-биле боду адаттынган күрүне комитеди чурттуң дүрүм ёзугаар Президентизин эрге-чагыргадан чайладып алган турар мындыг Адекчуртка халаттыг күннерде бистиң сессиязыстың чыылдырган-дыр деп, Россия парламентизиниң даргазының хүлээлгезин күүседип турар Р. И. Хасбулатов сессияны ажыдарда медеглээн.

РСФСР-ниң Советтер бажыңының чоогунга август 21-ниң дүнезинде өлген кижилерниң минута дургузунда сактыышкын ёзулалын депутаттар кылган.

Сессия хүн айтырыын хүлээп алган. ССРЭ-ге күрүне эргилдезиниң түңнелинде республикага тургустунган политиктиг байдалды чугаелээжып көөрүн депутаттар шиитпирлээн.

РСФСР-ниң Президентизин Б. Н. Ельцин сессияга чүвө чугаалаан. Россия болгаш чурт бодунуң төөгүзүнде халаттыг, а хөөрү айыылдыг байдалдарга таваржып турар-дыр деп ол демделээн. Барыын үзелдиг күштер эргилдени кылырын элээн каш катап оралдашкан, адактың сөөлүнде ону кылган-дыр.

ССРЭ Президентизи М. С. Горбачев шүүт кадык деп, Б. Н. Ельцин медеглээн болгаш онза байдал талазы-биле комитеттиң хөделиишкиннериниң түңнелинде республикада тургустунган байдалды тайылбырлап, кризистен үштүүп үнер талазы-биле Россия удуртулгазының хемчеглерикиниң дугайында чугаалаан.

Совет күрүнениң баштыңы-биле харылзааны тудар сорулга-биле РСФСР-ниң оралакчы президентизи А. В. Руцкий Россияның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы И. С. Силаев составтыг делегациязыны РСФСР-ниң бөлүк улус депутаттары-биле кады Крымда М. С. Горбачевче чорударын сессия шиитпирлээн.

Чоокку хүннерде чүнү кылыр ужурлугун деп айтырыг тургустунуп келген. Хамыктың мурнунда Совет күрүнениң дүрүм ёзугаар баштыңыны— ССРЭ Президентизи М. С. Горбачевтуң Конституциядa көрүнген эрге-хүлээглелериниң долу бүрүн хемчээли-биле катап тургузары эргежок чугула. Чурттуң Чөпсөктиг Күштериниң Кол Командылакчызы болур эрге чогумна, чүгле аңаа бердинген группу болур, ССРЭ Конституциязының аңаа бергени эрге-хүлээглелерниң хемчээли-биле бүрү эрге-чагыргазы өскелим-даа эвес, чүгле М. С. Горбачев күүседип болур болгаш күүседир-даа ужурлуг деп, ол чугаалаан.

* * *

РСФСР-ниң Президентизи Б. Н. Ельцин Россия Федерациязының онза сессиязынга август 22-де дыңнадыг кылган. ССРЭ-ге онза байдал талазы-биле күрүне комитединиң кежигүннерининге удур чурттуң Чиңгине прокурору херек кедүргенинге дүүштүр ол комитетке кирип турган дээш болбас депутат эрелиг Бакланов биле Стародубцевтен аңгыда бүгү кижилерни Россия прокурорунуң шиитпири-биле тудуп хоругдаар ужурлуг. РСФСР-ниң хоойлу-дүрүм камгалаар органнары Янаевти, Крючковту, Язовту, Тизяковту тудуп хоругдаанын, а эмнелгеде чыдар Павловка чогуур хайгааралды тургусканын немей дыңнаткан.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ЭРТЕМ-ҮЛЕТПҮР ЭВИЛЕЛИНДЕ

1. ОБКК дээр чүвени тургузарынга база кижилерниң амы-тынындан когараарынга чедирген ёзу-чурумну херек кырында киирген конституцияга удур үүлгедиглерге киришкени дээш, А. И. Тизяковту ССРЭ-ниң эртем-үлетпүр эвилелиниң оралакчы президент албан-дужаалындан дүжүрер болгаш ону эвилелдиң баштаар черинден составындан үндүрер.

2. А. И. Тизяковтуң ук ассоциацияның президентизи болуур-болбазының айтырыын чугаалажып көөрүн ССРЭ-ниң күрүне будүүлгелериниң болгаш үлетпүр, түүт, транспорт база харылзаа каттыжыышкыннарының ассоциациязынган дилээр.

ССРЭ-ниң ЭҮЭ-ниң баштаар черинден бюрозу.

ССРЭ-НИҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ ЧАНЫП КЕЛГЕН

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев август 22-ниң дүнезинде Москвада чанып келген.

— Эң-не кол чүүл —1985 чылдың сөөлүнде кылган бистиң бүгү чүүлдериниң боттуг түңнелдерин берген — деп, совет телевидениеге интервьюзунга М. С. Горбачев аэропортка медеглээн. — Ниитилел, бистиң кижилеривис өскерлип чаартынган, ол чорук бөлүк кижилерниң ондактыг хөделиишкинининиң оруунга кол моондак болган. Олар мени канчаар деп бодаанын, менден чүнү алырын күзээнин, менден чүнү ап шыдаваанын ниитилел, бүгү делегей биллген турар үжурлуг. Даарта, азы орай-ла дизе — соагузу хүн калбак конференция чыылдырган, ынчаарда чогум тодаргай чугаалаар мен.

Совет ниитилелди— бистиң хей национальдыг федерациявысты демократтыг өзу-биле чаартырынче угланыышкынга, СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң документтеринде болгаш СЭКП-ниң чаа Программазының төлевилелинде айыткан принциптерге болгаш ТК-ның Пленумун СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чайлаш чок киржилгези-биле дүргеп чыылдарын эрттирери дээш туржуп турар бис.

Хамаатының бүгү талалыг бижүг тударынче, чурткa эрге-чурумну деткиринче, ниитилел хөгжүлдезиниң кол айтырыгларынга хамаарыштыр бодунуң канчаар көөрүн ССРЭ хамаатылары бүрүн харыысалгалыы-биле боттарын тодаргайлаар ындыг байдалдарны тургузарынче коммунистерни ТК-ның Секретариады кыйгырып тур:

Топтуг болгаш тайбың чорукту сагыырынче, күш-ажыл чорудулгазынга үзүктелиишкиннерни болдурбазынче бүгү хамаатыларны кыйгырып тур бис. Дүжүт ажаап алыышкының доозарынче болгаш кышка белеткелче онза кичээнгей угланган турар үжурлуг. Энергетика болгаш аъш-чем кризизиниң кыжаныышкынын чайладыр дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыры эргежок чугула.

Совет кижилерниң чаагай тура-соруу болгаш күш-ажылы тайбыңның, чөпшээрежилгениң болгаш тургузуушкунуң оруу-биле чурттуң хөгжүлдезин хандырар дээрзинге идегелди илергейлеш тур бис.

СЭКП ТК-НЫҢ СЕКРЕТАРИАДЫ.

СЭКП ТК-НЫҢ СЕКРЕТАРИАДЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Күрүнениң төөгүзүнде берге үеде бодунуң туружун коммунистерге, бистиң чурттувустуң бүгү хамаатыларынга чедирип дыңнадыры эргежок чугула деп, СЭКП ТК-ның Секретариады санап тур.

СЭКП-ниң удуртукчу органнары аар фактыларның болгаш болдунган политиктиг болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң канчаар көрүп турарын тодаргай айтырының эргежок чугулазынга база катап таварышкан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң инициативазын ёзугаар 1985 чылдың апрельде СЭКП-ниң эгелээни совет ниитилелди бүгү талалыг чаартырының чорудулгазы төөгү талазы-биле эргежок чугула болгаш совет улустуң дээди эрге-ажыктарынга дүгжүп турар.

Совет ниитилелди— бистиң хей национальдыг федерациявысты демократтыг өзу-биле чаартырынче угланыышкынга, СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң документтеринде болгаш СЭКП-ниң чаа Программазының төлевилелинде айыткан принциптерге болгаш сорулгаларга шынчызын Секретариат бадыткап тур.

Ниитилел амыдыралынга таарымчалыг чугула базымнарның эгези сөөлгү чылдарда кыядынган ажып эртеринге үндезиннер тургустунган. Ынчалзажок мөөннелген айтырыгларның улуг хемчээлдии, оларны шиитпирлээрде болдунган частырыглар ниитилелдиң болгаш күрүнениң ханы кризизинге чедирген. Ынчаарга кризисти ажып эртери чүгле Конституция аргазы-биле боттанган турар ужурлуг деп санап турар бис.

Авторитарлыг ёзу-чурумну доктаадырынга, эрге-чагырганың Конституцияга удурланышкак органнарын тургузарынга, күш ажылдаар оралдажыышкыннарга онза түр эрге-хүлээглелерни ажыглаарын болдурып болбас деп, СЭКП ТК-ның Секретариады санап турар.

Тургустунган байдалды ССРЭ-ниң Дээди Соведи, а эргежок чугула болу берзе — улус депутаттарының Съездизи соңгаарладыышкын чокка чугаалажып көрүн дээш туржуп турар бис.

ТК-ның Пленумун СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чайлаш чок киржилгези-биле дүргеп чыылдарын эрттирери дээш туржуп турар бис.

Хамаатының бүгү талалыг бижүг тударынче, чурткa эрге-чурумну деткиринче, ниитилел хөгжүлдезиниң кол айтырыгларынга хамаарыштыр бодунуң канчаар көөрүн ССРЭ хамаатылары бүрүн харыысалгалыы-биле боттарын тодаргайлаар ындыг байдалдарны тургузарынче коммунистерни ТК-ның Секретариады кыйгырып тур:

Топтуг болгаш тайбың чорукту сагыырынче, күш-ажыл чорудулгазынга үзүктелиишкиннерни болдурбазынче бүгү хамаатыларны кыйгырып тур бис. Дүжүт ажаап алыышкының доозарынче болгаш кышка белеткелче онза кичээнгей угланган турар үжурлуг. Энергетика болгаш аъш-чем кризизиниң кыжаныышкынын чайладыр дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыры эргежок чугула.

Совет кижилерниң чаагай тура-соруу болгаш күш-ажылы тайбыңның, чөпшээрежилгениң болгаш тургузуушкунуң оруу-биле чурттуң хөгжүлдезин хандырар дээрзинге идегелди илергейлеш тур бис.

СЭКП ТК-НЫҢ СЕКРЕТАРИАДЫ.

НИИТИЛЕЛДИ ДЕМОКРАТЧЫДАРЫНЧЕ УГЛАНЫЫШКЫНЫ

Август 21-де СЭКП-ниң удуртулгазының төлээлекчилери совет ниитилелдиң демократтыг чаартылгазынче угланыышкынга өрүлдүрүнүң медеглээннер. Сөөлгү хүннерде чуртка болган болуушкуннар-биле холбаштыр парлалга конференциязынга чүве чугаалап тургаш, СЭКП ТК-ның секретары А. Дзасохов мынча деп медеглээн: авторитарлыг ёзу-чурумну тургузар дээн оралдажыышкыннарны ТК-ның Секретариады буруу шаап, шын эвес деп санап турар. Оон чугаалааны-биле алырга, Секретариат тургустунуп келген байдалды ССРЭ-ниң Дээди Совединге азы, харын-даа, чурттуң улус депутаттарының Съездизинге дүргеп чугаалажып көөрү дээш туржуп турар.

Оон аңгыда Секретариат Чиңгине секретарь М. С. Горбачевтуң киржилгези-биле СЭКП ТК-ның Пленумун эрттирери чугула деп санап турар деп, А. Дзасохов дыңнаткан. Эргилде кылыр дээн оралдажыышкынның эң эгезинден тура-ла, ТК-ның Секретариадының төлээлекчилери ОБКК-биле харылзажырын кызып, М. С. Горбачевбиле ужуражылганы эрттиреринге негеп турган. Оларның күжениишкинни чүгле бүгүн чедиишкинниг болган — ТК-ның Чиңгине секретарының оралакчызы В. Ивашко Крымче ужудуп чорупкан.

Россия парламентизин деткиири-биле СЭКП-ниң төлээлекчилери кандыг хемчеглер ап турганыл деп айтырыгга А. Дзасохов мынчаар харыылаан: Россия коммунистериниң баштыңы В. Купцов республиканың удуртулгазы-бирге телефон харылзаазын доктаамал тудуп турган.

Парлалга конференциязынга киришкен СЭКП ТК-ның секретары С. Калашников ОБКК кежигүннеринге хамаарыштыр «хунта» дел сөстү ажыглаарындан дедагалзаарын журналистерге сүмелээн. Оон бодел турары-биле алырга, олар нарын байделды үнелеп көөрүнге «улуг чазыгны» кылган кижилер боол турар.

(СЭТА-ның корр.).

ССРЭ-НИҢ БОЛГАШ КАЗАХСТАННЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЛЕРИНИҢ БЕСЕДАЛАРЫ

Казахстанның Президентизи Н. А. Назарбаев август 21-де орай кежээ республика телевиденнезин дамчыштыр үүве чугаалаан, каш минута бурунгаар М. С. Горбачевбиле телефон дамчыштыр чугаалашканын дыңнаткан.

ССРЭ-ниң Президентизи бо хонуктарда Крымда дачага бүгү-ле черлерден шуут хоорук байдалга ангылаттынган турганын Казахстанның Президентизинге дыңнаткан. Оон кадыының байдалы амгы үеде таарымчалыг. М. С. Горбачев чуртта тургустунган байдалды үнелеп тура, ону «барының үзелдиг шериг эргидези» деп адаан. ССРЭ-ниң Президентизи казахстанчыларның болгаш Н. А. Назарбаевтың бодунуң ССРЭ хоойлузуун ёзугаар соңгуткан күрүне эрге-чагыргазынга шынчызы, оларның быжыг, принципиалдыг туружу дээш ханы өөрүп четтиргенин илереткен.

Ол ышкаш М. С. Горбачев бо чугаалажып турар үевисте мээн хүлээп алыр ёрээлимде онза байдал талазы-биле күрүне комитеди деп адаттынган черинге кежигүннери Бакланов, Крючков, Тизяков, Язов болгаш аңгы беседага кирер дээн А. И. Лукьянов, В. А. Ивашко олар олурлар деп дыңнаткан. ССРЭ-ниң Президентизи оларның кижи бүрүзүнүң бо эрткен хонуктарда хөделиишкиннериниң дугайын чугаалап бээрин дилээн.

Телевидение дамчыштыр көрдүмээни, дүрген болган чугаазынга Казах ССР-ниң Президентизи мынчангаш айыылдыг үе-чада дооступ турар-дыр деп демделээн. Бүгү казахстанчыларның мурнунда чуртту болгаш республиканы чаартырының талазы-биле төлевилеттиингеи планнарны боттандырарының улуг болгаш берге ажылдары туруп турарын ол айыткан.

В. АКИМОВ.
КазТаг-СЭТА-ның корр.
Алма-Ата.

ЧУРТТА БАЙДАЛ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң премьер-министриниң бирги оралакчызы В. И. Щербаков чуртта байдал дугайын совет болгаш дашткы журналистерге Министрлер кабинединиң президиумунуң хуралының чап-чаа доозугаының дугайын дыңнаткаш, чазактың медеглелин номчаан.

ССРЭ-ниң Министрлер кабинеди ССРЭ Конституциязын болгаш чуруттуң хоойлуларын көзээде удуртулга болдурун келген болгаш сагып-даа турер: Чазак ССРЭ Президентизи М. С. Горбачевтуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң айтыышкыннарын долузубиле күүседип турар деп медеглелде айыткан. Амгы нарын болгаш берге үеде Министрлер кабинеди бодунуң кол сорулгазы болза Конституцияның негелделерин сагыышаан, ажыл-агыйга сандаргай чоруктарны тургуслас болгаш экономикада кризисти болдурбас дээш чогуур хемчегларни алыры болур деп санап турар.

Реформаларның политикатарны болдурбазынче чуртзын боттандырары чазактың ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыны болур деп, ол демделээн. Министрлер кабинеди республикаларның удуртулгалары болгаш бүгү күш-ажылчы коллективтербиле бир демниг ажылдаарынга идегеп турар. Политиктиг айтырыглар совет хоойлуларның үндезининго шиитпирлеттиинер үжурлуг деп чүвени барымдаалаш, кандыг-даа экстремисти чоруктуң чазаа бүгү ажылчы чонну кыйгырган.

Чартык шак бурунгаар М. С. Горбачев-биле телефоннажып чугаалашкының ол дыңнаткан. В. И. Щербаков журналистерниң айтырыгларынга харыылап тургаш, М. С. Горбачев ажылдап болур аргелиг деп дыңнаткан. Чоокку хүннерде, харын-даа шактарда чуртка конституцчу эрге-хоойлу тургустуна бээр дээрзин журналистерге дыңнадырын Президент дилээн деп, ол чугаалаан.

Эрткен берге хүннерде кабинеттиң кандыг ялыглыг ажылдап турганын В. И. Щербаков тодаргай чугаалаан. ССРЭ Президентизи кадыының байдалы-биле ажылдаар арга чок апарган деп шын эвес медээни премьер-министрге берген турган дугайын ол дыңнаткан. Онза байдал талазы-биле күрүне комитеди дээр чүвениң курелынга премьер-министр чаагыг удаа-даа киришпээн деп, ол чугаалаан.

(СЭТА).

ССРЭ-ге күрүне эргилдези кылыр дээн кордаашкынның уржуктарын чок болдурар байдалдарда улус депутаттарының Советтериниң хоойлу ёзугаар ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле РСФСР-ниң Президентизиниң немелде эрге-хүлээглелериниң дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААЛЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң **доктаадыры болза:**

1. РСФСР-ге край болгаш областарны эргелеп башкарарының дугайында база РСФСР-де автономнуг областар, автономнуг округтар дугайында РСФСР-ниң хоойлулары хүлээп алдынгыже чедир бир эвес улус депутаттарының край, область Советтери, улус депутаттарының автономнуг область болгаш автономнуг округ Советтери РСФСРниң хоойлуларын, РСФСРниң Президентизиниң чарлыктарын, РСФСР-ниң чазаанын актыларын күүсейпейн баар, а ол ышкаш Конституцилга удур органнарның шиитпирлерин күүседип эгелей бээр болза, ук улус депутаттарының Советтериниң даргаларын албан-дужаалындан дүжүрер эргени РСФСР-ниң Президентизинге тыпсыр.

2. Крайга, областка, автономнуг областка, автономнуг округка чогуур күүсекчи органның удуртукчузу кылдыр администрация удуртукчузу албан-дужаалды киирер.

Край, область, автономнуг область, автономнуг округ, администрациязының удуртукчузу улус депутаттарының чогуур Совединиң күүсекчи комитединиң эргежүлээлгезин алыр.

3. Айыттынган хуусааның дургузунда край, область удуртукчузу болгаш автономнуг область, автономнуг округ удуртукчулары албан-дужаалдарга кижилерни томуйлаар болгаш ол албан-дужаалдардан хостаар эргени РСФСР-ниң Президентизинге тыпсыр.

Автономнуг область, автономнуг округ администрацияларының удуртукчузу албан-дужаалга кандидатураны түс черниң национал онзагай чүүлдерин болгаш чаңчылдарын барымдаалап шилип алыр.

4. Бо доктаалды парлаттынган хүнүнден эгелеп күштүг болдурар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы Р. И. ХАСБУЛАТОВ.

Москва, РСФСР-ниң Советтер бажыңы.
1991 чылдың август 21.

ШАҢНАЛ—КЫЗЫМАК ЧОРУКТУҢ ТҮҢНЕЛИ

«Наадым-91-ниң» биржикчилери — аңгы-аңгы районнардан келгилээн малчыннар аал-оранынче чанып, аъттаныптарының мурнуу чарыында Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелинге чыглып келген. Бодунуң районунга эки көргүзүглерни чедип алган малчын кижи бүрүзүнүң бистиң республиканың социал-экономиктиг хөгжүдезинге киирген үлүүн барымдаалап тургаш, тус-тус шаңналдарны оларга тывыскан. Республиканың мурнакчы малчыннарының хөй кезии даараныр болгаш хеп чүүр машиналарның, эзерлер, дураннар база өске-даа бараанарның эзлери болгулаан. Шаңнал — кызымак, шудургу чоруктуң, үре-түңнелдиг ажыл-херектиң түңнели-дир. Ындыг болганда, аңаа төлептиг болган кижилер ону алыр, четтирер апаар.

Аңаа чыылган малчыннар республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң административтиг бажыңының эжиинге, даштыгаа холегелиг, сериин черге эгелээн бичии хуралчыгаштың киржикчилери база болганнар. Эрткен кыштаглаашкының чамдык түңнелдерин, келир сорулгалар дугайын Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң даргазы В. О. Оюн аңаа кысказы-биле тайылбырлаан.

Чуртта байдалдың бергезин, экономиктиг ол кризистеи канчап үнериниң оруктарын дилеп тып турарын, эрткен кыштаглаашкын, ылангыя частың айлары бистиң республикага кайы хире берге болганын ол каксы чугаалаап, чамдык тодаргай сан-фактыларга доктаагаан.

Тывага улусчу революцияның 70 чылында эрткен бо Наадымга киржири-биле 284 кедээ ишчилерни чалаан. Олар шупту күш-ажылдың мурнакчылары болуп турар. Наадым эки эрткен. Кол чүве — корум-чүрүм үрээр чоруктарның болбааны. Ындыг-даа болза, чамдык четпестер бар. Ылангыя аът чарыжының үезинде чөптүг эвес маргыжыларның тыптып кээп турганы, ону организас чок эрттиргени. Наадым дугайында ындыг-дыр. А ниити ажыл-херекте четпестер бисте хөй. Эрткен чаңгыс чылда республиканың колхоз, совхозтары эът, сүт, дүк база дагаа эъди бүдүрениниң талазы-биле күрүне чагыын күүседип шыдаваан. Хөй-хөй ажыл-агыйлар күрүне садыынче малдан алыр ол продуктуларның чүс-чүс тонналзын чедир бербээн. Байдал берге, шарын. Ынчангаш оон үнериниң оруктарын дилээр, курлавыларны тывар апаар. Ындыг четпестерниң бир кол чылдагааны — бо чылын республикага 138 муң бода болгаш шээр малдың хорааны. Бо дээрге улуг когарал, каража-дыр. Ынчангаш моон шыгыбы түңнелдерни үндүрери негеттинип турар. Бо айтырыг районнарда АҮК-тер удуртукчуларының, ында кол специалистериниң арын-күүрүнге онаажып турар.

Сиген белеткелиниң темпизи кошкак. Ам чүгле 61 муң 300 тонна мал чеми кылдынган. Ол ниити планның 35-ле хуузу болуп турар. Ынчангаш ажыл-агыйлар, ам кайда-даа оът-сиген элбек үнген болганда, мал чеминиң курлавырын артыкшылдыг кылдыр белеткеп алыры — оларның кол сорулгазы. Оон ыдай малчын кижи бүрүзү 15-20 тонна сигенни белеткеп алырын чер-черге бот-танылырар керек.

Биске бергелер турган. Ынчалза-даа хөй-хөй малчыннар кончуг кызымак, чүткүлүг ажылдаанын чугаазының түңнелинде демдеглээш, Вадим Орамбалович элээн каш мурнакчыларны адаан.

Бо кыска чугаага хамзарыштыр «Сүт-Хөл» совхозтуң хөйүзүү Сертеи-оол Монгуш, «Хорум-Даг» колхозта партия организациязының секретары Токпак-оол Сарыглар, Эрзиниле Ленин аттыг совхозтуң директору Алдын-оол Дамдын, Чөөн-Хемчикте РАҮК дарганы Бута Монгуш олар боттарының бодалдарын тус-тус илередиптеи. Наадым үезинде болгулаан чамдык четпеётерни, ылангыя чемненип алырының бергезин, өнөк кадарчыларының арасынга соцчарыштыг организастаарын, Наадымны моон соңгаар чүгле малчыннарныы эвес, а кедээ ажыл-агыйының өске алырларының төлээлекчилерин орта киришпитирерин, мал ажылдынче аныяк кижилерни эвилелден чорударын чугаалааннар.

Шактыр-оол ДОРЖУ.

Кышка белеткел кандыгыл, көрээли

СООК ААКТЫГ-ЛА, БИЛДИРТПЕЙН ДҮЖҮП КЕЛИР

Үениң маңнын дүргенин. Чайның соолгу айы авгүст чоруп тур. Хоорайның будүүлгелерин албан черлерин болгаш чурттакчы чонун чылыг-биле хандырып турар кол чер Кызылдың төп чылдылга станциязының коллективинин мурнунда мурнуку чылдардаазы-биле бир домей, эң чидиг айтырыг турган-дыр. Ол чүл дээрге кышкы олалга сезонунга дериг-хереккелдерни канчаар эки белеткеп алыры. Эрткен чылдың частырыгларын канчап эдип алыры эң чугула сорулгаларның бирээзи боон турар. Төп чылдылга станциязының энергетиктиг бүүзүүзүнде бичии-даа немешкен чүве чок деп болур. Бар боон турар котёлдар чыл келген тудумна удам эргижирип, хоорайны чылыг-биле хандырып күш четпейн турар.

Эрткен кыш Кызыл хоорайга берге болганын билир бис. Хоорайның чурттакчыларының бажыңнарынга чылыг чедиишпес болган. Хоорайны чылыг-биле эки хандырып болгу дег БКЗ 75/39 дээр улуг котёлдар эргижирип, элеп келгенинден эки ажылдап пыдавайн турар. Ынчангаш ону орта ажылладыр дээр болза, улуг септелге ажылдары чорудары негеттинип турар. Амгы үеде ажылдаза чогуур 10 котёлдарның чангызы-даа ажылдаар шинээ чок боон турар. 7, 8 дугаар котёлдарны катаг тургузаар, септеп-селиир дээн айтырыг шиитпирлеттинмейн келген.

— Чеди дугаар котёлду кылыр арга чок, эргижираэн, сес дугаар котёлду кышкы үеде ажылдадырынга белеткеп алыры база-ла нарын айтырыглар-ның бираэзи боон турар ийин — деп, эълчег начальниги А. Меркушев чугаалаар болду. Чеди дугаар котёлду катап септеп алыр арга чок. Ону септээр дээрге-даа, эргежок чугула материалдар болгаш ону септээр кижилер-даа чок боон турар. Бо дугайны шынын-на чугаалап орарым ол. Сес дугаар котёлду септеп алыр дээш, элээнге күш үндүрдүвүс. Частан бээр борта ажылдап келдивис. Чай эгезинден бээр бо ажыл база анаа туруп берген. Бо котёлду септеп турган бригаданы өске объект септээр кылдыр октапкан. Эргежок чугула хоолайлар база тывылбас боордур. Үнелиг үе-шак хилис барлы. Материалдар тып-тып-даа келир чүве болза, оон септелгезин доозуптар хире ажылчын күш база чок. Эълчег начальнигинин хомудалы мындыг болду.

Төп чылдылга станциязының кол инженери В. П. Николаеваның чугаазы-биле алырга, сес дугаар котёлду кышка ыяк белеткеп аптарының аргазы бар боон турар. Ону септээр эргежок чугула хоолайлар бо хүннерде чедип кээр деп идеген орар чорду. 1964 чылда-ла бүдүрүп үндүрген 4, 5 дугаар котёлдар шуут эргижирээн, ажылдаар шинээ безин чок. 6 дугаар котёлду ажыглаар арга чок боон келирге, үндүр бижээн. 15, 16 дугаарлыг котёлдар кажанчежен эптеттинери билдинмес. Эрткен кыштың ажыл эрте бергенивис тоолчургу чүве-дир ийин деп, кол инженер В. П. Николаева, бүдүрүлге-техниктиг Кил-дистин начальныгы Г. И. Лобанова кайгап чугаалажып орар чорду. Ам ындыг хуулгаазын чүве кайын турар ийик. Күс дүжер чоомшулаан. Кыштың канчап ажарыл? Төп чылдылга станциязының ажылдакчыларын бо хүнинерде дүвүредип, сагыжын сургыдып турар кол-ла айтырыг бо.

Бүгү котёлдарның чылыг дамчыдар хоолайларының чамдызын солуурдеригхерекселдер Каа-Хемнин хөмүр-дажын олаарынга таарышпаа боон турар — деп, кол инженер В. П. Николаева чугаадап турар. Кызылдың төп чылдылга станциязы бүдүрүп үндүрген 4, 5 дугаар котёлдарны ажыглаар талазы-биле Красноярскиниң өөредилге комбинадының дамчыштыр ЧЭТ-тиң базаазында өөредип эгелээн. Чылыг бээр автоматика салбыры 60 хуу-ла четчелеттинген. Септелге чорудар ажылчыннар база чедиишпес. Котёл цегинге штат ёзугаар 4 кижи ажылдаар ужурлуг, а херек кырында 3 кижи бар.

Организасты, айтырыг-ла, ынчангаш ооң орта ажылладыр дээр болза, улуг септелге ажылдары чорудары негеттинип турар. Амгы үеде ажылдаза чогуур 10 котёлдарның чангызы-даа ажылдаар шинээ чок боон турар. Бо дугайны шынын-на чугаалап орарым ол. Сес дугаар котёлду септеп алыр дээш, элээнге күш үндүрдүвүс. Частан бээр борта ажылдап келдивис. Чай эгезинден бээр бо ажыл база анаа туруп берген. Бо котёлду септеп турган бригаданы өске объект септээр кылдыр октапкан. Эргежок чугула хоолайлар база тывылбас боордур. Үнелиг үе-шак хилис барлы. Материалдар тып-тып-даа келир чүве болза, оон септелгезин доозуптар хире ажылчын күш база чок. Эълчег начальнигинин хомудалы мындыг болду.

Төп чылдылга станциязының кол инженери В. П. Николаеваның чугаазы-биле алырга, сес дугаар котёлду кышка ыяк белеткеп аптарының аргазы бар боон турар. Ону септээр эргежок чугула хоолайлар бо хүннерде чедип кээр деп идеген орар чорду. 1964 чылда-ла бүдүрүп үндүрген 4, 5 дугаар котёлдар шуут эргижирээн, ажылдаар шинээ безин чок. 6 дугаар котёлду ажыглаар арга чок боон келирге, үндүр бижээн. 15, 16 дугаарлыг котёлдар кажанчежен эптеттинери билдинмес. Эрткен кыштың ажыл эрте бергенивис тоолчургу чүве-дир ийин деп, кол инженер В. П. Николаева, бүдүрүлге-техниктиг Кил-дистин начальныгы Г. И. Лобанова кайгап чугаалажып орар чорду. Ам ындыг хуулгаазын чүве кайын турар ийик. Күс дүжер чоомшулаан. Кыштың канчап ажарыл? Төп чылдылга станциязының ажылдакчыларын бо хүнинерде дүвүредип, сагыжын сургыдып турар кол-ла айтырыг бо.

Бүгү котёлдарның чылыг дамчыдар хоолайларының чамдызын чүве-дир ийин деп, кол инженер В. П. Николаева, бүдүрүлге-техниктиг Кил-дистин начальныгы Г. И. Лобанова кайгап чугаалажып орар чорду. Ам ындыг хуулгаазын чүве кайын турар ийик. Күс дүжер чоомшулаан. Кыштың канчап ажарыл? Төп чылдылга станциязының ажылдакчыларын бо хүнинерде дүвүредип, сагыжын сургыдып турар кол-ла айтырыг бо.

Бүгү котёлдарның чылыг дамчыдар хоолайларының чамдызын солуурдеригхерекселдер Каа-Хемнин хөмүр-дажын олаарынга таарышпаа боон турар — деп, кол инженер В. П. Николаева чугаадап турар. Кызылдың төп чылдылга станциязы бодунуң күүзүүнүң талазы-биле Красноярск крайда өске электростанциялардан ылгалдыг боон турар. Котёлдарның олалга чурумун эки-ле эдиктирбээн болгаш чылыг бээр схемалары эмин эрттир улуг, чылыг бээр дериг-хереккелдерни эптеп тургусканы база шын эвес боон турар. Оон ындыызын «Красноярскэнерго» будүрүлге каттыжышкынының удуртукчуларын безин билир. 4, 5, 7, 8 дугаар котёлдарга кижи идегээр арга чок. Бо котёлдарга частыышкын-даа боон болур чыгыы. Олалга системазын эде кылып алырынга тускайжыткан организациялар безин дузалап шыдавас боор-дур.

Оон-моон дуза кадыптарын манап олурары бергебоорга, бо чылын бирээ-ле шелнеден кылырын шилип аллывыс. 13 дугаар котёлдуң кывыышкын бээр дериг-хереккелдерни өске конструкциянын дериг-хереккелери-биле солуур деп турар. Ынчап байдалывыс чүүгээр-тээр боор. Чоорту шупту де

// Шын.- 1991.- Авг. 23

Партийжи амыдырал

НАЦИОНАЛ АЙТЫРЫГ: билчилге — хүндүткелде

РСФСР-ниң Компартиязының Эрзин район комунуң бирги секретары А. И. САМОРЯДОВТАН бистиң корреспондентивис интервью алган.

Александр Иванович, ...ыг-кыыгаар үнүшкүн ...такчылар колдаан ра... ажылдап турар-дыр ...р. Национал айтырыг- ...кандыг чугула тала... ...инче сагыш салза экил, ...дугайында бодалынар ...ырыл?

— Бистин районда орус ...ыг он алды ог-бүле Холушкак ог-бүлелер ...бар, Казах армян, ...нация улус-биле ог- ...тукан тывалар база Арыяиар, немецтер, ...инер дээш, оске-даа ...яның кижилери чурт- ...ажылдап турар. Парт- ...райкому, эге организа- ...ар ынчангаш интерна- ...алчы кижизидилге ай- ...ынче кичээнгейни ...едирген. Районуң, ...и эмнелгезиниң, Эрзин ...а Советиниң партия ор- ...анизациязы коммунис- ...иң кижизидилге ажы- ...а ролюн улгаттырган. ...рганизациялар коллек- ...терге кежээлерни, ин- ...ационалчы ог-бүлелер- ...ужуражыышкыннар- ...ттирип турар.

Ынке чонуң чүс-чүс чылда сагып чоруан чаа- ...арын, төөгүүн, куль- ...ының оларның-биле чаз- ...коллективте, районда ...ган, өөрүшкү, мунга- ...ы денге үлежип чоруур ...ының-ыста, сагыш би- ...хүндүлээр ” ужуруг Бир талазында ол. Ону ...ия организациялары ...-бүүр аргаларны ажыг- ...турган, организастап ...р.

Ийи дугаарында, национал чаңчылдарны, күштүраны хөгжүдериче сагыш салган. Чүгле тыва чонуң эвес, оске-даа бистиң районуң чурттакчыларының эки чаңчылдарын өөренир, ол болза чаңчылдарны улам байыдар, найыралывысты быжыглаар. Ажылга чаа арганы дилеп тывар хемчегерни ап турар.

Улустуң ус-тывыжын бүгү тала-биле деткиирингге партия эге организацияларыг киржир апаар. Даараныр машиналарны, чиг этти тыпчып турган, национал хеп, эт-сеп даараар цехтерни тургузуп эгелээр бис. Делгелгелери организастап, оон шилиттиирген кылдыгларның бүдүүлгезин организастаарынга районда чоокта чаа тургустунган чогаадыкчы хөрээженнер катты-жышкынымыз идепкейинге даянып бис. Культура бажының чанында чонар-даштан чазанып балгүмүү тургузары кардүнген. Уруглар өөредиринин уран чүүлүн билиир ужуруг. Бараан чедиишпес бо берге үеде национал чөм кылып садыглаары кордүнген, ол ог-бүлелерге деткимче болуур.

Национал культураны сайзырадыышче сагыш салып турар. Оны уран чүүл кеүүллелерин дамчыштыр чорудуп келген. Сыгыт-хаамай дээрге тыва чонуң онзагай уран чүүлү. Ол ышкаш чонуң ыдыктап чораанын бойдустуң хумагалаар хереге үүлүүсту киирер ужуруг бис. Мээнде күй, биеңгү бөлүүктер, хову, арга, тайга, алыңы шыктары, эм хөлдер, эрги хүрээлер орну, тураскаалдыг черлер —бо бүгү чонуң байлаа. Ону районуң бүгү чурттакчылары камгалап кадагалап, оога чогаарланыр кыдыр шак ынчаар тайылбырлаар ажылыг чорудуп турар.

Чылдың болур тыва национал байырлал. Шагаага шүүтү илерейлиг киржип келген бис. Спортка, концерттерге кыызгаар шеригдери база киржип турар. Бо дээрге спорттуң национал хевирин дедгемчидип, сайзыладып турар. Кайы-таа чонуң талантылыг кижилерин илередип, деткиирин база националчылар арасында таажылтага дузалыг.

Националдар арасында кескү ылгажыышкын, сен, мен дээр чорук чок-даа болза үш дылдыг онзагай чон-биле кижизидилге ажылдың хынамчалыг чаа ёзувиде чоорудары бистен негеттинип турар. Хемчегер улаа-дараа, система чок болуп турары — бистиң четпезивис. Кижилерниң сагыш-сеткилинге дээш турар, шынарлыг хемчегер эвээш. Социал айтырыларны кичээнгейге алыры чугула.

— Хөй национал улустарның харылзажырында тыва улус ролдуг болгай. Ынчаар оң болуп турарыл? Сиздерниң уругларыңар тывалап билир дээр, шын бе?

— Бодум дугайымда чугаалаарымга ынак эвес мен. Уругларывыс садиктиг тыва болуктерге турган, тывалаар. Олар ам тыва школада өгбүлеге орустажыр бис. Мен олардан дыка хөй сөстерни билип ап турар мен. Малчын аалдарга барып турар кижи оода кара чүүлүнү билир болза эки. Оске интернационалчы ог-бүлелер база боттары харылзажырының оруктарын тып ап турар.

— Моол дылдыг чурттакчылар база хөй болгай.

— Ийе хоочуннар моол дылга чугаалажыр. Чамдык уруглар база. Ынчаза-даа олар тыва дылын база бидирлер. Ындыг-даа болза, үш дылдыг байлалды онзагайлап кергеш, чамдык чүүлдерни таарыштыр кәрүп болур. Борга база коммунистерниң эге организацияларның чогаадыкчы чоруу херек.

Кожавыс Моол Арат Республиканың аймактары-биле найырааны харылзааларны долгаамал быжыглап турар бис. Ажыл-агыйлар, бөшкылар коллективтер арга-дуржулгалың солчуп турар. Аалчыларны уткуур, хүлээп алыр, удаар. Тывавыстың хаалгазы болур районуң корум-чүрүмүн, культуразын катуубес болза хоршок дээрзин билип турар бис. Өске чонга эки-ле көзүлгени дээре. Амгы үеде корум-чүрүм экижип турар. Сөдыг-магазинден, столоваядан эгелээш, кижилерниң бодун ап чоруурундан эгелээш эки болза-ла, арыын кымчас.

Ниити культураның-даа деянели, кижилер арасында культурлуг хамаарылгалар, оон эрткеш, националдар арасында чогумчалыг чорук ие-херээжен кижилер колдуу хамааржыр, ынчангаш оларның идепкейлиг деткиирин, ажылдаар, амыдыраашынга, уруглар кижизилеринге, салым-чаламныың ажыттынарынга салдар чедиишкинилерин нациялар аразында хамаарылга-биле холуй баарын болдурбас.

Аяктар ХОВАЛЫГ.
(«Шынын» корр.).

Төмбурзектиң судалы

ВАШИНГТОН. АКШ-тың президентиниң Дж. Буш Мэн штатка дыштанылгазын үезеш, Ак бажыңга чедип келгеш чоок чөвүлекчилери-биле хурал эрттирген, анаа Совет Эвилелинде байлалды чугаалашкан. Оон соонда ол бижимел медеглел кылган. Анда АКШ «Совет Эвилелинде соолгу шантарда болган болуушкуунарны ханы дүвүрел-биле көрүп, конституцияга дүүшпес аяу-биле күш ажыглааның бүрүү шаап турар» деп бижээн. «Президент М. С. Горбачевту конституцияга илейтиле дүүшпес арга-биле дүжүргени. Москвага болгаш эске-даа хоорайларга оюа байдалды турүскаңы база совет Чергектиг Күштерни кииргени ССРЭ-ниң келир үеде утланышкынының дугайында эң шыңгыы айтырыларны көдүрүп турар-ыр».

Документиде ССРЭ-те хамаарыштыр АКШ-тың политиказының принциптери айыткан.

ПАРИЖ. Франциияның президентизи Ф. Миттеран Европа интилежилгезиниң 12 чүртүнүң күргне база чазак башкыларының ужуражыышкынын арттирери чугула деп онелельникте чугаалаан.

Парлалга конференциязында чүве чугаалап турган, ол мынча дээн: «Совет Эвилелиниң чаа удуртукчулары канчаар хөлзейбиленгенин хамык чүве хамааржыр», олар өстодыгай санныг түрүмнерни сагыш болгаш Хельсинкиге болгаш Парижке ат салган делегей дугуржулгаларын эдерер ужурлуг». Ындыг болбас чүве болза, инитилежилгезин азы барыын чүртүрнын үзүүлүг реформалар-биле холбашпаан канчаар-даа дузаламчызын сөксаткан турар ужурлуг» деп, ол президент чугаалаан.

ЛОНДОН. Великобританияның премьер-министри ССРЭ-де болуушкуннарга хамаарыштыр пөчелельникте кежээ журналистер мурнунга медеглел кылган. Оон чугаазынган алырга, Европа интилежилгезиниң кежигүнүнүң чүрттарның даштыкы херектер министрелериниң ужуражыышкынынга ССРЭ-де болуушкуннар-биле холбаптыр чамдык айтырыгларны кадүрер. «Чашкы херектер министри Д. Хэрд ол айтырыгны тургузар. Оон ынай ол ЕН таланындан Совет Эвилелиниге дуаламчыны түр сөксадыр дугайында айтырыгны база үдүрер» деп. Дж. Мейджор немээн.

БОНН. Германияның экономика талазыбиле федералдыг министри Ю. Меллеман ССРЭ-ниң ат салганы делегей дугуржулгаларын шынгыы сагыышынче совет удуртулганы кыйгырган. Барыын таланың санхөө харегилери болгаш технологиялары «ССРЭ-ниң эрилдези күүүүргек болалче эглириинге» бараан болбас ужурлуг деп, министр онзалап демдеглээн.

Немец экономиканың ноол комитединиң таргазы О. В. фон Амеронгон чаа совет удуртулганың экономика талазы-биле чарлап турар хемчегери ССРЭ-ниң мурнунда туруп турар совгаарлаттынмас айтырыгларны шиитпирлеринге дузалаарынга чигинген.

ТОКИО. Японияның премьер-министри Т. Кайфу АКШ-тың президентизи Дж. Буш, Канаданың премьер-министри Б. Малрони олар-биле телефон дамчыштыр дүргеп сүмележилге кылган. «Амгы байдалга атказаалаарын канчаар-даа болдурүп болбас деп, чергы райдың түнел кылдыңган» —деп, Т. Кайфу парламентиниң бир депутатының айтырыынга харылзап тура чугаалаан. «Байлалды тоңмөөлүг хайгаараашпаан, бистер ССРЭ-де эге тургузетпүүшкүнүн чергы талазында ойтаалаашкын болбазын сагыш кылыр бис».

ССРЭ-те экономиктиг дузаламчы дугайында ниитилежилгезиниң эге кеер дугайында айтырыгга хамаарыштыр даштыкы херектер министри Т. Накаяманың чугаазында болза: «Совет Эвилелинде ам болуп турар хүнүлер ол чүртүн иштики херээ-дир».

ТОКИО. Корея Республиканың чаза Совет Эвилелинге мурнунда аазаан түрүмү 3 млрд. доллар иезини баарынга өйтаар болгайын турар деп, Сеулга сан-хөө министерстволуунуң талазелекчизи медеглээн.

УЛАН-БАТОР. МАР-ның президентиниң Пунсалмаагийн Очирбат интилелди чаартыр талазы-биле угланышкынын Совет Эвилелин удамчылаар. Боор деп идегелги илерегейден. Чүртүүн таварыш бергенарын айтырыгларны чугаалажырга болза чөпшээрежилге аргазы-биле шиитпирлээри ССРЭ-ниң улустарының күзел-соруунга, оон кожаны чүртүүнүн улустарының эргежыытарынга дүүжүр ийин. Ындыг медеглелдин Моол үүрегинең башкыны журналистер биле ужуглешкынынга кылган. Ону МОНЦАМЭ агентилел чарлап тарадыган.

Совет удуртулганың делегей керээлериг база дугуржулгаларын чайгылыш чок сагыыр дээнин киизэнгейге алган бис. Болуусту талазыстан бистиң ийи чүртүүвүс араазында харылзааларны быжыглаары-биле боттарывыстың хүлээнген чүүлдеривисти күүселир дээш бүгү күжениишкинневисти үндүрер бис деп, П. Очирбат айтыкан. Совет Эвилели-биле чаагай кожа-хелбек харылзаалаарны болгаш кады ажылдажылганы бүгү талалыг хөгжүдери бистиң күүселивистиң принциптиалдыг угланышкынны болуп, моон-даа соңгаар артар деп. МАРның президентиниң онзалап демдеглээн.

ДЕЛИ. Индияның чазал ССРЭ-де болуушкуннарның хөгжүлдезин «доктаамал болгаш киизэнгейлиг» кайгаадап турар деп парламентиге чүве чугаалап турган, республиканың даштыкы херектер министри Мадхавсинх Соланки медеглээн.

Индия Совет Эвилели-биле харылзааларын канчаар-даа чаажок улут ужур-дузалыг деп санап турар. Оон үндезиниң тайбың, найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында индий-совет керээ болур деп, министр чугаалаан.

ТЕГЕРАН. Ислам Республика Иранның президентизи А. А. Хашеми-Рафсанджани анаа албан ёзуунуң аян-чоруун кылып чоруан Азербайджан Республиканың Президентизи А. Н. Муталибовту хүлээп алган. Азербайджанның удуртукчузу Иранның президентизинге М. С. Горбачевтуң байырын чедирген. Ийи чүрт аразында кады ажылдажылганы калбартырының айтырыгларының талазы-биле Тегеранга болган чугаалажышкынынар «дыка чогумчалыг» болду деп, А. Н. Муталибов демдеглээн. Иран-биле харылзаалаарны чугула ужур-дузалыг деп Совет Эвилелинде санап турарын ол айыткан.

ДЕЛИ. Узбек ССР-ниң Президентизи Ислам Каримов Делиге кылган албан ёзуунуң чугаалажышкынынарының түнелинде болган деп чугаалаан. Суверенниг Узбекистанның даштыкы-биле эң башгайы дөрт чугаалажылгазы тодаргай түнелии берген деп, ол СЭТА-ның корреспондентизинге берген интервьюзунга демдеглээн. Ийи чугула документиге ат салдынган, ол дээрге экономика, салыг болгаш эртем-техника талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулга база культура, уран чүүл, өөредилге, эртем, туризм, спорт болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулга-дыр.

ПРАГА. Амгы үеде ЧСФР-де 362 муң ажыл чоктар бар деп, чехословак телевидениениң диктору чугаалаан. Словакияда ажыл чок кижилериниң саны Чех Республиканыңдан элээн каш муң кижи хөй болуп турар. Ай санында ажыл чоктарның саны 65 муң кижээ көвдеп орар. Школалар, профтехучилищелер, даэди өөредилге черлери дооскааннар онза берге байдалда. Чыл төнүүзүнге чедир ажыл чок кижилериниң саны 650 муң чеде бээр боор деп телевидение санаап турар.

ВАШИНГТОН. АКШ-тың президентизи Джордж Буш чүртта кем-херек үүлгедиишкинниниң база күчүлелдин калчаарылынга удур лемиселди күштелдиреринче кыйгырган. Питтсбургка (Пенсильвания штат) АКШ-тың хообилу-дүрүм камгалаар организарының төлөөлекчилериниң хуралында чүве чугаалап турган, ол мынча дээн: «Кем-херек үүлгедиишкинниң организарын эвээжеткеш, анаа таварышканнар дугайында хөй сагыш салыр үе келген». Дж. Буш кем-херек үүлгедиишкинниң-биле лемиселди күштелдирер дугайында соң конгрессе киирген хообилу төлевилелим америк хообилдүжүдүкчулар дүргеп хүлээп алыр үжурлуг дээн. Ында «хөлүн эрткен херектенирге» хамаарыштыр өлүрүп шиидерни калбартырын көрүп турар.

ХАНОЙ. 1990 чылда болгаш бо чылдың бирги чартында Вьетнамның хообилудүрүм камгалаар организары социалистиг өңчү сөөлээн 10 муң таварылгаларны идепкейлеп, Күрүне 250 млрд. донг акша харажатка таваарыпкан. 15 муң үүлгедикчи бедик албан-дунмаалдыг кижилер болуп турар: министрлер оралакчылары, компаниялар чүктүк директорлары. Ол дугайын парлалга бижип турар. Бо хүнге чедир кем-херек кылганнарының 15-ле хүүзү сударттырган.

НЬЮ-ЙОРК. ССРЭ-деп көжүп барган аныяктарны бо айдан эгелеп Израильдиң шеринче кыйыртып эгелээр деп, Ассошийтед пресс агентилел Иерусалимден дыңнаткан. Израиль солдар, чыстар 18 хар четпеш, ийи, үш чыл иштинде шериг албаны эртирер. Совет Эвилелинден барганнар база-ла ындыг болур. Ынчалазаок оларның ындыг-ла ханну чогу билдинип турар.

НЬЮ-ЙОРК. Америк тараа салып алырыг-биле Совет Эвилелиге хөй түнүт чаазы баарынга АКШ-тың банкылары ойталап турар деп, «Нью-Йорк таймс» солун дыңнаткан. Барыын Европаның дөрт банкызының америк филиалдары чаазы баарынга чепшээрешкен, «олар боттарының чурттарының чазакгарының ыйыдышкыны-биле ынчан турар». Чаазы бербес деп турарының кол чылдагааны Совет Эвилелиниң толаар аргазының кудулааны болуп турар. «Ынчалза-даа Бүштүн Алмин-ыыштырылары америк коргаа ажыл-агый продуктуларын Совет Эвилели салыр алырын удамчылаар турарын хандырарынче сакып турар» деп солун бижээн.

ДАР ЭС-САЛАМ. Кем-херек үүлгедиилерин төлөрадырына дузалаан инженерлик шаңнарының системазын кииргенинин түнелинде Танзанияда кем-херек үүлгедиишкинниң ажылары беш катап көвдээн. Ук чүртүүн ИХМ-и эрткен чылдың күзүүнден эгелээш медээлекчилерге камгалап алдынган азы агиттинген эт-хөрениин оргазының 10 хуузун төлеп берип турар. Чаа системаны ажылдап эгелээн соонда партия-күрүне ажылдакчыларының хөлөн алган-берген, сатынган 500 таварылгалары илереттинген, 3 муң хире арага кылыкчыларын, элээн каш чүс браконьерлерни, контрабандистерни болгаш мал оралакчыларын хорудаан.

(СЭТА, август 20).

Хоочуннуң бригадазында

Шидыраевич хоочун болгаш дурталыг трактористерниң Ол «как аъттың» тудуп башкаргандан ужен чыл чоокшулаан. болгаш ана мергечаячыкчазы-даа коя. Ол үеним иштинде чүгле трактор солуп мунган, дизилээн техниказының ...ының хереглиир ол ...ажыл.

...чылдар иштинде тех...ы биллилиг башкарып, ...амыдыралга чедирген ...узазы даэш «Сүт-Хөл» «Ишкин» совхозтары- ...дирекциязындан чыл ...да шаңнадып, макта- ...елген. Часкы, күскү ...ажылдарынга доктаа- ...кирижип, мурнакчылар- ...одуруунган дүшпейн ...р. Оон ында ыраак-узак кадыр-берт черлерде ажылдап, чурттан чоруур малчын-нарга чедер ынаныштыг хөлге Ондарның башкарган «Беларузу» болур. Кышкы үелерде суг Үстүү, Алдыы-Ишкиннер биле Шелеледнин оруктары берге апаар. Ынчап барганда, бо хоочун, дуржулгалыг тракторист олче оруктарны баштай изеп үнүп кижи. Ол-ажылдың, оруктарның кандыг-даа берге, кадырындан бертеинмес, харын олче боду чүткүп, ону ыяап-да ажып эртерингe мергежип, чаңчыкпаны-даа кончуг. Аңаа хамаарыштыр мынчаар чугаалаарынга сеткилинден ынак:

— Мээнэ ажылдың кандыгы-даа аар-чиик деп ыңгал турбас ийин. Күзээр болза, кижи кандыг-даа бергелерни ажып эртер апаар. Чамдык үлүг тракторлуг ...ээлер бөлүүктер, хову, арга, тайга, алыңы шыктары, эм хөлдер, эрги хүрээлер орну, тураскаалдыг черлер —бо бүгү чонуң байлаа. Ону районуң бүгү чурттакчылары камгалап кадагалап, оога чогаарланыр кыдыр шак ынчаар тайылбырлаар ажылыг чорудуп турар.

Чылдың болур тыва национал байырлал. Шагаага шүүтү илерейлиг киржип келген бис. Спортка, концерттерге кыызгаар шеригдери база киржип турар. Бо дээрге спорттуң национал хевирин дедгемчидип, сайзыладып турар. Кайы-таа чонуң талантылыг кижилерин илередип, деткиирин база националчылар аразында таажылтага дузалыг.

Националдар аразында кескү ылгажыышкын, сен, мен дээр чорук чок-даа болза үш дылдыг онзагай чон-биле кижизидилге ажылдың хынамчалыг чаа ёзувиде чоорудары бистен негеттинип турар. Хемчегер улаа-дараа, система чок болуп турары — бистиң четпезивис. Кижилерниң сагыш-сеткилинге дээш турар, шынарлыг хемчегер эвээш. Социал айтырыларны кичээнгейге алыры чугула.

— Хөй национал улустарның харылзажырында тыва улус ролдуг болгай. Ынчаар оң болуп турарыл? Сиздерниң уругларыңар тывалап билир дээр, шын бе?

— Бодум дугайымда чугаалаарымга ынак эвес мен. Уругларывыс садиктиг тыва болуктерге турган, тывалаар. Олар ам тыва школада өгбүлеге орустажыр бис. Мен олардан дыка хөй сөстерни билип ап турар мен. Малчын аалдарга барып турар кижи оода кара чүүлүнү билир болза эки. Өске интернационалчы ог-бүлелер база боттары харылзажырының оруктарын тып ап турар.

— Моол дылдыг чурттакчылар база хөй болгай.

— Ийе хоочуннар моол дылга чугаалажыр. Чамдык уруглар база. Ынчаза-даа олар тыва дылын база бидирлер. Ындыг-даа болза, үш дылдыг байлалды онзагайлап кергеш, чамдык чүүлдерни таарыштыр кәрүп болур. Борга база коммунистерниң эге организацияларның чогаадыкчы чоруу херек.

Кожавыс Моол Арат Республиканың аймактары-биле найырааны харылзааларны долгаамал быжыглап турар бис. Ажыл-агыйлар, бөшкылар коллективтер арга-дуржулгалың солчуп турар. Аалчыларны уткуур, хүлээп алыр, удаар. Тывавыстың хаалгазы болур районуң корум-чүрүмүн, культуразын катуубес болза хоршок дээрзин билип турар бис. Өске чонга эки-ле көзүлгени дээре. Амгы үеде корум-чүрүм экижип турар. Сөдыг-магазинден, столоваядан эгелээш, кижилерниң бодун ап чоруурундан эгелээш эки болза-ла, арыын кымчас.

Ниити культураның-даа деянели, кижилер аразында культурлуг хамаарылгалар, оон эрткеш, националдар аразында чогумчалыг чорук ие-херээжен кижилер колдуу хамааржыр, ынчангаш оларның идепкейлиг деткиирин, ажылдаар, амыдыраашынга, уруглар кижизилеринге, салым-чаламныың ажыттынарынга салдар чедиишкинилерин нациялар аразында хамаарылга-биле холуй баарын болдурбас.

Аяктар ХОВАЛЫГ.
(«Шынын» корр.).

ТОС АЙ БОЛГАШ БҮГҮ ЧУРТТАЛГА

«Пробиркадан уруглар»

Ие-чаштың кадының камгалаар талазы-биле Бүгүэвилел эртем-шинчилел төвүнде «уруглар алыр дээш оочур» ийи чыл чедир шөйлүг берген. Улус маңаа арга-чадаарда кээп турар, ол дээрге оларның сөөлгү идегели магат.

Төптүн клиниктиг эмбриология лабораториязының «пробиркадан үнген уруглар» деп алдаңы методту бистиң чүртүвүскә эң баштай ажыллап кылган. «Дуң» урут 1986 чылдың февральда төрүттүнген. Оон бээр ажы-төл чок 200 ашак-кадайга дузаны чедиргеп.

Төпке, шынап-ла, ынча хөй кижи кээп турар чөөр бе?

СЭТА-ның корр. ындыг айтырыгны төптүн директорунуң оралакчызы Н. Кирбасовага салган.

— Статистикадан көөрге, чүртта ог-бүлелерниң 15 хүүзү уруг-дарыг чок болуп турар. Медицинна шүлүг кежелерге дузалаптар деп чугаалай албас мен. Ынчалза-даа хөй товарылгада идегел бар. А чогум ындыг уругну төрүт, түнеринге белеткээри үр болгаш нарын ажыл. Херээжен кижиниң кадыы чүге ол иштиг турда эвес, эмбриошчу уруг савазынга киноерниң ырак мурнунда-ла хайгаараалга алдынар апаар. Урут төрүттүнген соонда ону болгаш аразын төптүң үскай эртемниглери үргүлчү хайгаараан көрүп турар. Черле иниитизиде каш чыл херек. База бир нарын чүве чүл дээрге ындыг операция кылыр эргелиг амчелгелер чүртта дыка эвээп.

Айтырыгның мораль талазы база чугула. Уруг дээш харысалганы адакедери-биле кады бичии кижиниң чырык көөрүнге дузалаан амчилер база үлежир апаар.

Л. ЯГОДИНА.
Москва.
(СЭТА).

ШЫНАРЫНДАН ХАМААРЖЫР

...түү «чымчак алдын» ...бис. Ол ...шын. Оон ес- ...чүү деп үнелээр боор. ...агыйлар, хуузунда ...хойлуг кижилер-даа, ...чайын кыргылдадан ...аны алыр болгай. ...аглаашкынны канчаар ...ргениинден, кыргылдага ...кенип, оюу чорутканын- ...дүктү садарыңга бе- ...ининден, ...ангылап, ...ан, ак-караагы, шына- ...алган, савалап алганын- ...ртек-үнези тодаратты- ...Дүктү эки ортек-үнеге ...ериңге малчындан ...ш, мал ажылының ...й эртемниглеринге, ...акчыларга, кыргылда- ...видилеп эртирип ту- ...ижилерге чедир харыы- ...лыг болур.

...частың байдалы соок ...н. Оон улаштыр үргүлүчелдиг чаашкыннааш турупкан. Ынчалза-даа «Ак-Тал» совхозка хөй кыргылдазы орайтап-даа болза, түгээр эртken. Хойнуң уксаазының чаңгыс аай эвес, холушкак, үен-даян апаргашындан-на боор, азы агаарбойдустуң өскерилгениялеп ийикпе, дүгү үевинде чедир хоналып, чүнгакталбас апаргап чүве-ле болгай. Бо чылын база ындыг болду. Оон кадында чамдык малчынарның талазынан кажаазы дыштыр, изиг, шыгы улуг болганындан хоюнуң дүгү энчеттелчек, санзарлыг саныг, контразазы хөй деп кердүм. Шынары шоолуг эвес дүктүң ортаа чүү шоолуг болур боор. Ынчангаш эртken ыңга девээрге, бо чылын совхозтуң дүгү шынар-дал, дедин-даа талазыбиле кудулваан. 434 хөй өлүп хораан. Бирээзинден-не үш, дөрт килограмм дүктү кыргып ап болур 26 бин улуг бүдүрүкчү кошкарларны адыглар өлүрүп хораткан. Ол хойлардан, кошкарлардан эвээш эвес дүктү кыргып ап болур турган. Кошкар кадарчызы Домалай Дээтей талазындан харыылалга, серемчилел база кудулга болган. Бөө-моолгу чок кадарны ындыг ырак, кадырберт, муңгаш тайгаже барбас турган-дыр ийин.

Бо чылгы кыргылда соонда хөй чүүлдээ база четпестерлиг болган. Хөй чуур чеб белен эвес дээш чамдык хойжулар иодан хоюн сүрүн алгаш чоруп турду. Чүүлда— чүгүлга ажыл эвес чүве бе? Моон мурнунда чамдык чылдарда багай организастаан чүүлданың хайыннан кыжыя кодурлаар аарыгның демдектери көстүп, харындаа өөскүп турган болгай. Оңу үттүп болбас.

Чылдың-на хөй кыргылдаанынга идепкейлиг кыргыкчыларны демдеглеп, мактаар херек. Сергей Таспаанчык бо чылын үш тонна ажыг дүктү кыргаш сөөчаргышка тиилекчи болуп, ажылдап аткан акшадының кырынга 300 рубль-биле шаңнаткан. Хүнде үүе ажыг хойну кыргып турган. Сергей Оюн, Март-оол Кыргыс база мергежилия бедик, шалыпкын кыргыкчылар болуп мактаткан.

Доңгак МИҢИЛ.
Улуг-Хем район.

...өн-Хемчиктен

...ӨСТУП ТУРАР

...ынаа хоорайның күдумчузунуң электри ...ларының электри ...инарының капитал сеп- ...ич «Тыва коммунэнер- ...бүдүүлгенин Чадаанада ...өгүнүң коллективи кы- ... турар. Олар бо чылын ...ёзугаар 5 муң рубль. ... капитал септелгезин ...ао ужурлуг.

...зинген онзалааны хуу- ...бетинде боттанымнар ... коллективтин ажыл- ...лерэ кызымак ажыллаан ... Бо хүннерде 13 муң ...дии септелге ажыл- ...кылынган. Хоорайның ...я. Интернациональная ...кай күдүмчуларында ...ри чагыларын, уда- ...арын чаартkан. Бо кү- ...лларга моон мурнунда ...ри чыры болза өжүү ... турганыпдан, чүрттак- ...чоолан хөд хомудалдар ... турган.

Амгы үеде Промышленная күдүмчузунуң электри шугумунуң капитал септелгезин электриктер доозуп турар. Электрэ шугумунуң капитал септелгезин эки шынарлыг чорударынга Василий Сатлын, Солуң-оол Ховалыг-ыың, Михаил Түлүштүң база мастер Виктор Даваанын кинрген үлүг-хүүзү улуг ...

Каазыр-оол ТУВАК.

МОНТЁР САТ

Дажываа Баян-Чулаович Сат районнуң харылзаа белдирингe монтёр болуп ажылдаа-ла 29 чыл боор турар. Үрелген телефон рапно шугумнарын тып, оны септеп турза, ол ёзугуг-ла мергежээн кижи. Ынчангаш хоорайның ...оову Д. Сатты хүлүлээр, оон адын бээп адаваас, аңаа-ла мастер дээр. Ол бо хүннерде Чадаанга хоорайның Совет Тывазын ...

40 чыл база Рабочая күдүмчуларының чурттакчыларының радио, телефон шугумнарында үрелген черлерин сеткеп турар.

ШЕВЕРЛЕКЧИЛЕР

Ажыл-агыйлар аразында хөжүү чоруур № 2 механизастаач колониянын Калчаңкыс Кууларга удуртукчу шеверлекчилер бригазазы ажыллыг. Шеверлекчилер Чадаанада № 6 кедээ профтехучилищенің мастерскаязының база Хөндергейде ийи зал чурттаар чурталга бажыңының шеверлел ажылдарын эки шынарлыг кылган.

Шеверлекчилер бо хүннерде Чадаанга хоорайга ийи каът ...ел-салтын иштики өөрэл-дөрин малгаштап турар. Шеверлекчилер Сайзанмаа Оюпал, Анна Сарыглар, Хопуй Ооржак кызымак ажылдаа турар.

ЭКИ КӨРГҮЗҮГЛЕРЛИГ

Чүдүрүкчү кижиниң ажылы — кадыг ажылдарның бирээзи. Борта шыдажыр-ла кижи быражыр. Кертик-оол Дажы-Намчалович Монгуш Чадаанада ажыл-агыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колоннада үзэрби чыл ажыг чүдүрүкчүлеп ажылдап турар. Оон ажылынга эрес-кежээзин, кызымаан кады ажылдап турар эш-өөрү, коллективи мактаар. Бо эртken чылдарының дургузунда ол ажыл шагы үскен деп чаңгыс-даа катап чемелдип көрбээн. Кертик-оол Монгуш бүдүрүлгенің мурнакчыларының одуруунда.

Аныяктарның дагдыныкчызы Кертик-оол Монгуштуң чүдүрүкчүлер звеногузу бо чылдың эртken айларында эки көргүзүглерлиг ажылдаан.

Шойдар ДУВЕНДЕЙ.

«ХОМУДАНЧЫГДЫР»

Алды айның ортан үезик чүве. Дээрниң хиндиинде хир чок. Ынай-бээр көөрге, чингир ногаан. Мындыг хүнде курортка дыштанып келген улус дыка хемелээр боор чүве. Чүгле четпес чүве чүл дээрге. Чедер хөлдүң, хүн бүрүле сыыган чырдары кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин дүвүредип, улуг хомудалды болдурупturар. Оон бир чижээ кылдыр ырак-узак Тожу районда «Тоора-Хем» совхозтуң хойжузу Юрий Колович Достай-оолдуң мынчаар чугаалааның ап көрээл.

— Чедер хөл кургап каар деп барган-дыр. Менээ дыкала хомуданчыг-дыр. Ушта-баштап турар даргаларывыс эртемденириви-стиң бо талазы-биле кайдыг-даа ажыл чорутпайн турарыиле-дир. Ам 3-4 чыл болза, шуут кадып каар хөл-ле-дир. Шак мындыг болу бүткен эртинени ырак-биле чыл бүрүле көрүп олура-ла, холлан оскунуп алыры — улуг частырыг-дыр. Шак мындыг үнелиг, чоңга ачы-дузалыг курортту Ортаакы Азиянын республикаларындан-даа дилээп, тывары берге. Ам бо хүнде хөлдүң суу чода ортузунга чедип турар. Мындыг сыык хөлге дыштанып келген улус шоолуг-ла хемелевейн турары чөп. Хеме хөлге чыдыптарга, ыяш хилинчектени бээп-дир. Бо Чедер хөлдүң дугайында айтырыгны дарый шиитпирлээри чүгүл.

Ам малчынның ажыл-ижиниле танышып көрээлиивер. Оон кол мергежили — мал эмчизи. Эмчи стажы — 16 чыл. Юрий Колович ареиля керээзи-биле ажылдаарын дөрт, дидим шиитпирлеп алгаш, районуун удуртукчу даргаларының деткимчезин алган. Чаа амыдыралче сундулуг, сонуургалдыг мал эмчили «Тоора-Хем» совхозтуң 350 өшкүүни бүрүн хүлээп алган. Чыл дургузунда карылга-чарылга чок, чедиишкиниг ажылдап турары ескелерге үлегер-чижек болур. Эрткен чылын бир өшкүдеи 1 кг дүктү кыргаш, совхоона дужаатаан. Чыл төнүүзүнде совхоз-биле санашкаш, 8 муң рубльди холга арыы-биле алган.

Чыыл-оол ТАБУРАК.
Кызыл хоорай.

БАШКЫЛАРНЫҢ ПЕНСИЯЗЫ ЧҮҮ ХИРЕЛ?

Эрзин районнуң бөлүк башкылары улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының пенсиязын тыпсыр чурумунга хамаарыштыр айтырыгларны солун дамчыштыр харыылап бээрин дилээннер.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1959 чылдың декабрь 17-де 1397 дугаар доктаалын ёзугаар школаларга хөй чыл ажылдааны дээш пенсия көрдүнген. Ук пенсияны тыпсырда школаларга болгаш өске-даа уруглар албан черлеринге башкы ажыл-чорудулге-биле холбаштыр 25-тен эвээш эвес чыл ажылдааның барымдаалаар.

Тускай стажты санаарда, даңзы ёзугаар организациялар, албан черлеринге ажылдааның көөр.

Даңзы ёзугаар чүгле Улус өөредилгезиниң министерствозунга хамаарышкен албан черлеринге, организацияларынга ажылдааның тускай стажче санаар эвес, өске-даа системага хамааржып турар албан черлеринге, организацияларга тускай мергежил ёзугаар ажылдаарга стажче база киир санаттынар.

Чүгле школаларга башкылаан дээш эвес, харын өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга, профессионал-техниктиг өөредилге черлеринге база дээди, ортумак өөредилге черлеринге (институт, техникум, училище), квалификациязын бедидер курстарга башкылааны, ол ышкаш партия, комсомол, профэвилел база өске-даа харыысалгалыг (соцулдалыг) ажылдар тускай стажка кирер.

Ол ышкаш Иштики хереглер министерствозунуң, Күрүнениң айыл чок чер комитединиң органнарынга база ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң составынга шериг албаны эрттиргени база тускай стажче киир санаттынар.

Пенсияның хемчээлин санаарда, пенсиялап үнер мурнунда ажыл шалыңының арыг ставказының (район коэффициентизи база немелде чок) 40 хуузун санаар.

РСФСР-ниң 1990 чылдың ноябрь 20-де хүлээп алганы «Күрүне пенсияларының дугайында» Хоойлузун ёзугаар 1992 чылдың январь 1-ден эгелеп үстүнде адаттынган пенсияның хемчээлин ажыл төлевириниң 55 хуузун ёзугаар санаары коодүнген.

Пенсияның хемчээли пенсия тыпсырынга эргежок чугула күш-ажыл стажынга (хөй чыл ажылдааны дээш) немей ажылдаан чыл бүрүзү дээш бир хуу өзер. Ол өзүлде 20 хуудан ашпас. Чижээ, эр кижи 34 чыл башкылаан, херек ужурлуг стаж 25, ынчаарга 9 чыл артык бооп турар, ынчангаш шалыңының 64 хуузун алыр (55%+9).

Ажылдап турар пенсионерлерге пенсияны доктаатканын ёзугаар ажылды (албанны) соксаткан соонда төлээр.

Оон өске ажыл кылып турган болза үстүнде айыттынган Хоойлунуң 22 чүлүңүң бирги кезээнде айыттынган негелде ёзугаар төлээр азы тодаргайларга, ажылдап турар пенсионерлерге пенсияны долу хемчээлдии-биле төлээр.

Билдинмес айтырыглар тургустуна берзе, районнарның база хоорайның социал хандырылга киидистеринден тодарадып ап болур.

Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң пенсия киидизиниң начальниги Марина ОНДАР.

УЛУСЧУ ПЕДАГОГИКАГА ДАЯНЫР

Улусчу педагогиканың кол сорулгазы болза уругларны угаан-сарыылдыг, кадык-шыырак, мөзүү-шынарлыг кылдыр кижизидеринче угланган. Бо сорулганы канчаар чедип ап келгенил? Ада-ие боттарының үлегер-дуржулгазынга даянгаш, төлептиг аажы-чанын, ажылдышчы үлегерин, топтуг-томаанның чоруун көргүзүп, уругларын кижизидип чораан. Чижээ: «Бо оолдун кежээки ачазы-ла олчаан». «Бо уругнуң аажы-чанының авазы-биле дөмейин». «Ада-иези кандыг болдур, ажы-төлдери ындыг болур» дээни үлегерлээн кижизидилгени мында көргүскен.

Тыва улусчу педагогиканың үзел-бодалдарынга бөдүүн философчу билиглерге чаагай чанчылдарны, ёзулалдарны, йөрээлдерии өөредип чораан. Музыка чурумалдыг, каасталга болгаш янзы-бүрү оюннар үе-дүптен бээр чоннуң ортузунга нептерээн эстетиктиг кижизидилгенин хевири бооп келген. Аас чогаалы болза кижи төрелгетенинн угаан-бодал байлаанын кайгамчыктыг чедиишкиннернин бирозун болур. Фольклор баштайгы төрел-бөлүк амыдыралындан амгы бо үеге чедир хөгжүп, узун төөгүнү эрткен.

Ынчангаш тыва улус улуг кижизидикчи башкы болуп, бичии салгалдарынга таарыжыр аас чогаалының тускай жаирларын чогаатkан. Оларга тоолдар, чечен чүгаалар, тывызыктар, дүрген чугаалар, часыткан өпей ырылар дээн ышкаш азы өскээр чугаалааргa, уругларның назыларынга, сеткил-сагыжынга, сонуургалынга, дыл-домаанга дүүшүүр тургускан аас чогаалының бүгү хевирлери хамааржыр. Уруглар аас чогаалының бүгү хевирлерии түс-түзунда онзагай сорулгалыг болур. Чижээ, өпей ыры чаш уругну таалады рынга, оожургадырынга, удуларынга, көгүдеринге херек.

Өпей, өпей, оой,
Өпей сарыым, оой,
Өрү көрем, оой
Хүннүк чырыып, оой,
Аван эминп, оой,
Эзэп алгаш, оой.
Амыр шөлээн, оой
Уду, оглум, оой.

Дүрген чугаа баштак уткалыг, адаттынары берге, шүлүк тургузуглуг аас чогаалының хевири болур. Дүрген чугааның сорулгазы уругларның дыл-домаан сайзырадыры, чазык, хөглүг аажы-чаңга өөредири. Дүрген чугааны тода адап, дүрген чугааларын чедип алыр.

Тыва улус дүрген чугааны уругларынга сан өөредиринге база ажыглап чораан. Кандыг-бир эдилелди сан-биле катай дүрген адаыр.

Чижээ:

Бир бала-согаш,
ийи бала-согаш,
үш бала-согаш,
дөрт бала-согаш,
беш бала-согаш,
алды бала-согаш,
чеди бала-согаш,
сес бала-согаш,
тос бала-согаш,
он бала-согаш.

Тыва чогаалчылар дүрген чугаа хевирлиг шүлүктерни база бижип турар. Леонид Чаламба, Олег Сувакпит оларның бо талазы-биле ажылы чедимчелиг деп билир бис. Ынчангаш дүрген чугааны уруглар садтарынга, школаларга өөредип нептередири чугула деп санадыг мен.

Аажы-иш, амыдырал арга-дуржулгазынга үндезилеттинген суртаал домактарны үлегер домак дээр. Үлегер домактарның онзагай талазы — кыска, допчу уткалыы, шүлүк тургузуглуу. Чижээ, «Куш уялыг, кижи чүрттүг». Үлегер домактар кижизидилгеге ужурдузалыг суртаалчы, уругларны чөпшүл кижизиг мөзүү-шынарга кижизидип турар. «Үлегер сөсте иглуг чок, үер суунда балык чок» «Ажылдан дескеш, түрегге дүжер, билигден дескеш, чазыгга дүжер», «Чепти эккип өөренир, чевенни сургап өөредир, «Бодамчалыг чоруур, ботка човаг болбас» дээн бо үлегер домактар кижизидикчи утка-шынарлыг. Ынчангаш үлегер домактар хаңы утка сиинникен, чечен-мерген тургузуглуг, суртаал аяның чогаал болур.

База бир жанр — тывызыктар. Бо жанр болза, дириг амытаннарның азы кандыг-бир болуушкуннарның озуур-хевирин, илгавыр демдээн ойзуп сөглээшин тыптырар шүлүк тургузуглуг аас чогаалы-дыр. Тывызыктар чоннуң ойнап-хөглээринге, дыштанырынга, чогаадыкчы, мерген угаан сайзырадырынга чугула бооп келген. Амгы үеде тывызыкты уругларга хаңыладып өөредири—оларның угаан-медерелин сайзыралырынга улуг рольду ойнаар деп саналдыг мен. Тывызык уругларның кандыг-бир чүвени танып, билип алырынга херек. Оң ышкаш дүрген, тывызыгыр чанчылдарны чедип алыр. Чижээ, «Куй иштинде кулунчак дешкилеп тур» деп тывызыктааны, аасты куйга, дылды кулунчакка дөмейлээн метафоралыг оөурхевир-дир. Тывызыктар янзы-бүрү. Болалгалыг тывызыктар нептерөнгей. Чижээ, «Хөнеде каш анай бар-дыр, сана». «Челеде сес бызаа чыдыр, оларның шуптузуунуң даваннары каш-дыр, шын сана», (3·4=32 даван). Ада-иелер улусчу педагогиканың аргазы-биле уругларын өөредип, сургап, кижизидип чораан. Ынчангаш кара угаан, билиг, эртем, чечен-мерген дээн чижектиг өске-даа сөстер тус-тус боттарының аразында харылгаалыг. Чоорту улусчу педагогика совет педагогикабиле тудуш харылзаалыг болуп, ниитилелдиң амыдыралында бүгү чүүлдер-биле бир дөмей, соксаал чок өскерлип, чаартынып келген. Ынчангаш амгы үе тыва улустуң чаагай чанчылдарын болгаш ёзулалдарын, ону республиканың школаларында кичээллеп кылдыр эрттирип, сайзырадып эгелээни чугула чаа чүүл болуп турар. Улусчу педагогиканың шагдан бээр өөредип, кижизидип чораан методиктиг аргаларынга даянгаш, программаны тургузуп, уругларга чоннуң эртип келген төөгүзүн шыны-биле өөредип, билиндирип, кижизидери, чанчыктырары амгы үеде чугула айтырыг болуп артпышаан.

Тыва улустуң сагыш-сеткилинде, аажы-чанында, күзел-бодалында, биче сеткилдиинде, бүзүрээчел чанчылында кандыг идеялар сиңгиип чораанын амгы ажы-төлге, аныяктарга өөредип билиндирери хүн бүрүнүк амыдыралы-биле тудуш дел бодаар мен.

Мен Эрзин районда Нарын ортумак школазынга тыва улустуң чанчылдарын, йөрээлдерин, ёзулалдарын, эт-севим, адилелдерин, хепсынын, оларның биче сеткилин уругларга өөретпишаан. тывызыктар, чечен чугаалар, кежумактарның база үлегер домактарның утказын сайгарып, киитизи-биле тыва чоннуң чурттап эртип келген төөгүзүн өөренikчилерге башкылап турдум. Мээн эрттирип турган киитээлдеримниң коо-оглугазы — мөзүү-шынар болгаш эстетиктиг кижизидилгеге уругларны хандыкшыдары. 31 урутну демир-хомуска хостуг ойнаар ыллыг өөредип алдым. Олар школалар аразында улустуң аас чогаал көрүлдезинге киржип, шанналлыг черлерни алган. Ынчангаш келир өөредилге чылында тускай программа тургузуп, тыва чоннуң төөгүзүнче, чанчылдарынче уругларны ханыладып өөредири чугула деп болалдыг мен.

Бичии-Урут КЫРГЫС.
Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң хоочуну.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АВГУСТ 23
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 8.00 «Соок бажың». 4-кү серизы. 9.55 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 10.40 Мультфильм. 10.50 «Автопортрет». Телефильм. 11.40 ТМА. 11.55 — 13.05 «Ганна Главари» (Ф. Легарның оперетазының аялгазы ёзугаар).

• • •

15.15 «Мергежили— бәйы-саакчы». 4-кү серизы. 1-ги, 2-ги көжектери. 17.10 Сонуургактарга 17.25 Уругларга фильм. 18.30 ТМА. 18.45 Шүлүкчү В. Соколов. 19.20 «Даштыкы чурттарның чимизинден артык амданныгдыр...» 19.40 «Эфирде—музыка». 20.05 «Соок бажың». Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң башгайы көргүзүү. 4-кү серизы. 21.00 Ye. 21.40 «XX чүс чылдың солдаттары лайынга удуп». Делегей марафонунга ут-куштур. 00.35 ТМА. 00.55 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионалының ажылы-шынны. 03.00 — 03.55 «Соок бажың». 4-кү серизы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Дириг планета». Он ийи сериялыг уран-чечен фильм. 12-ги серизы. 9.15 «Орус трио» ырлаар. 9.35 «Неонайканың ужураллары». Мультфильм. 9-ку, 10-гу серилары. 10.15 «Алышкыларның хеймери». Уран-чечен телефильм 2-ги серизы. 11.30 — 13.30 Россия ТВ-зиниң программазы. 13.30 Уругларга фильм. «Дайынче баарының мургузы». 3-кү серизы. 14.35 — 15.40 «Биржа-91».

• • •

16.30—18.15 Россия ТВ-зиниң программазы. 18.15 Ада-чурттуларның делегей конгрезинде.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.50 Медээлер. 19.00 Медээлер. 19.05 «Тыва ТВ чалап тур». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.30 Бергелерни дамчыштыр түнокче. 21.00 Ye. 21.40 Коллаж. 21.45 Улуг кижилерге телефильмнер. 22.00—00.30 Россия ТВ-зиниң программазы. 22.00—00.35 «Бешки дугуй».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Россия парламенти-зиниң медээзиги». 18.45 Сугже шүүлээр талазы-биле Европа чемпионады. 20.00 — 20.15 Медээлер.

ЭДЕ САНАЖЫЛГА

Радиожудулга талазы-биле ачы-дуза чедиргени дээш төлевир тарифтерии Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1991 чылдың июль 12-де № 226 доктаалын ёзугаар ескертпеп. Ынчангаш Кызыл хоорайның чурттакчылары радио точкаларын ажыглааны дээш төлевир талазы-биле катап эге санажылгаларынга коммуналь ажыл-агыйының хөй адырлыг бүдүрүлге каттыжышкынынга келгеш, кылдыраарын дилеп тур.

Каттыжышкынның адреази: Кызыл хоорай, Лопсанчап кудумчузу, бажың № 5.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАЛГА

Каа-Хем районнуң «Кызыл тун» совхозу ёстиингe ажыллаары-биле малчыннарны, чолаачыларны, кадрэ ажыл-агыйының өске-даа

• • •

Республиканың В. Кекоол аттыг хөгжүм-шии тедарыгга **дараазында специалистерни ажылга чалап турар:** кол инженер, шалыны 420 рубль, энергетик—380 рубль, механик —380 рубль, үй, чырыткы талазы-биле башкарыкчы специалист—280 рубль, санитар-техниктиг дерит-херексел-

• • •

«Тыва тудуг» девискээр ажыы-биле акционер-кооперативтиг тудуг каттыжышкыны дараазында специалистерни ажылга чалап турар: демир болгаш ыяш кыллыг чондурукчулары, электрик, дарган.

Каттыжышкынының де-

• • •

Садыг талазы-биле дээди эртемниг болгаш уругтур ажылга 5 чылдан эвээш эвес стажтыг специалисти **директорнуң албан-дужаалынга** ажылдаар кылдыр **Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң Кызылда садыг баазазы** чалап турар.

• • •

«Аян» ансамблыге ажылдаарынга дараазында жанрлар айы-биле конкурстуу Тываның күүне филармониязы чарлаан: хөгжүм керекселдерин ажыглаарыбиле күүселде (гитара ритми, гитараның бас үүү, клавишелер), аянныг чугаа талазы-биле жанр (конферанс, концерт башкарыкчызы), танцы талазы-биле (амгы

дер мастери—280 рубль, слесарь-электрик — 230 рубль, монтерный электрик —150 рубль, «Д» категорияның чолаачылары — шалының дугурушканың ёзугаар доктаадыр.

Театрның адреази: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 33.

• • •

вискээринде столовая ажылдап турар. Оон эргезинде уруглар садыы бар. Эвлечет ёзугаар квартираны бээр.

Каттыжышкынының адреази: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 117 «А», кадрлар киидизи, телефону 3-17-50.

• • •

Садыг министерствозунуң адреази: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузу, бажың № 29, телефоннары 3-21-44, 3-33-43, баазаның адреази: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 25, телефону 4-16-45.

• • •

уения танцыларын күүселири), ыры аймааның жанрлары (эр, херээжен улус ырлаары, ансамбль күүселирлери).

Конкурсту 1991 чылдың август 30-31-де Тыва күрфилармониязының бажыңынга эртенгизин 10 шактан эгелеп чорудар.

Филармониязының телефоннары: 3-60-02, 3-60-64.

УЖУРАЖЫЫШКЫН БОЛУР

Чадаананың № 1 ортумак школазының 1971 чылда доос-каннарының ужуражылышкыны 1991 чылдың сентябрь 6-да ол школага эртенгизин 9 шакта эгелээр.

КИНО

АВГУСТ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Любовь на острове смерти» (16 харга чедир) 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 (узатkан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Алеша Птицын» вырабатывает характер» 9.00, 10.20, «Чучело» 11.40, «Двое заключенных» 13.50, 16.20, 18.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Роман с камнем» 14.20, 16.40, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Облава на одичавших собак» 14.30, 18.40, «Любимчик» 16.50 шактарда.

КЫРГАН-АВАМ

Чеченчиткен чугаа

Билип кээримге-ле, кырган-авазы хүрең-куу шыва тоныг, дөңгүр баштыг, чирик кулактыг шуваганчы кижи чораан. Чамдыкта харын хүрээ ламадарын-даа сагышка кирер.

Оон адын Даңза дээр. Чүвенин шыны херек, оон чогум ады кым дээрзин мынчага чедир билинаваан билбес иеи. Сөөлүнде кээп доганаштырып бодап чоруурумга, ол ыштыг кара өөн бургуратkан, ожук-паш соотпас, экииргек кижи бооргa Кара-Хөлдүң баштаксы. маар чону аназа шола атты берип, мен кылдыр чыпшыр шаап каан чадавас.

Оон база бир элдеп аажызы — калыг-кацлай сөс эттес, чүвени ыяап-ла чымчады адаар. Улугларны улуг, бичилерни бичии аайы-биле чаптанчыг кылыыр бодуу чогаалы шаап алыр. Чижээлээрге хүндүлүг бөө Кодан-оол деп өгбенин адын ойзуур дээш кодаанга «Кара-кулак» дээр бооргa кениячы ужуи демги кырганывыстың Алаш савазының улузу «Кара-Кулак» дээш, оон ажы-төлүн, алыс салгалын «Кара-кулактар» дижир апарган.

Кырган-авазы аныяк чораан шилиэ төрээн ажы-төлүн доктазаас бооргa, сөөлгу божаан уруун кавайлыында азыранза берипкеш, бир чыл хире болунуп салымхүүзүн чемелеп, базыр-базар чер тыппайн, чеп-эргамчы тудуп алган арга кирип, бедик бора дуругну каш-даа катап барып харааи. Чырык хүн кижизиг сеткил оон куспактаныкаш, салбайн барган.

Чоорту кырган-авазының йе сеткил бора катап оттуп келген. Од дөрт чүкте төлдерилеп дөрт өскүс-таңгыс уругланы азырап алгаш демиларын бут кырынга тургузуп, буян-кежиин үлеп бергеи. Улуг уруун — Айбычыга, оон бичe ооларты — Күзөйн, дараазында ийи кыстыг — Кежикей биле Хенче-Кара деп болу ынчаар адаш алган. Оларның янкгиие аттары өске. Амдыларын бирээзи бо одуруг, дарыы шорбажылат оваа кижиин үнелеп четпейн эрте өскүнүп алган ааазы болуп кээр.

Үстүнде адаттынган шола аттар кырган-авазының кеи чок, чылыг сеткилинии илер, гейлээшкинии болза, а кырган-авам Бай-Бижээчи деп шюлаңы болгунга болу бараып тып алган. Чүвенин ужуру чүл дээрге, ол Улиастайдан келген кыдат садыгжыдан улдун шай, дүкше таакпы чээп алгаш: «Кадыр-каашпал Кара-Хөл чурттуг, чүс ак ловгүр шарыларлыг, шүүдел кылбас Бай-Бижээчи деп кижи мен боор мен» деп демдеглеп каан.

Биезги хынаар кыдат айыткан хуусаазын манаавайн, өрелиг таныжын сураглап, чеже бээрге, демгизи кадырлар шиитеп алган, хүл бузурадып, чашчыс ала молдургазынче хая көрүп каап олурган.,

Ол ийи — дээрги биле алдатының аразынга чогувайн барган чугааны удаваанда кымчы кээп чеже шаапкан. Сөөскеи сыпта шивейликтир өрүп каан, ээзин тапывас дерзиг багның адаанга, элик кежии чүвүрлүг чанаган кижи дөрт мөчүзүн дөгеп, анаргыын-дүнделип чыда, горгаал күжү-биле өрезин эгыккеш, тын менди дириг артып калган.

Кырган-авазының база бир онзагай шынары — өтүп-сиген, курт-кымыскаяктан эгелээп, бүгүлe дириг амытанныр чедир хилинчек ылбас чем салбас. Чүстүг сиген-сий базып, күске думчуундан хан үндүрер хамаанчок, чораан черинге-ле ан-мен, мал-маганның оруун аштап, пат турупкан орай-кежээ чанып келгеш, иштин-даштын кылыы дег чүвезин кылып каап, дожекке чөлептен ояар көзе теппейн сл-ла хевээр удуп каар. Эртеңдан бажында көөр болза, ол сүттүг шайын шагда-ла хөйындырып каапкан, тос-карак биле ылап хуунчүүн тудуп алган, каинаар-даа ажок улуг үүле будургеи биле дөмей таштын маннап турар. «Оран-таңдым» өттыяжым, Бай-Тайгам, өршаа» дээп соонда ол-бо чүүлче чажыг чажып, шаг-ла боор. Бирде-бирде бодап көөрге, ол түмен-бойдус, экн чүве дээш харыысалгалыг, чырык өртемчейде тура чангыс кижи кылдыр сагындырар. Өтде олурар хиренде, ак чемниң үстү дүндүк карааидан башка дүжүп турарын билип орар сен.

Бир-ле катап кырган-авам чажыг чажып турда, өгге ок-чылан сөюп кирип келгении черле утпас мен. Үеринайын, хай-халап болганбиле дөмей, кырган-авам коргуп-девидээи, хола таваж сокпан, чугаалаттынган тур.

— Ойт, дадай, бурган өршээ! Амдыы чүвенер дожек адаанда чыдыр. Шимчевенер, ажы-төлүм! Ашак, кайда сен, шымдай бээр кел, бо амыганны уундува үндүр чалап көр.

Ыя аразында, та кайыын чүве ийик, кырган-ачам от кыскажы тудуп алган бо эшкедедип келди.

— Каям, ынай тур, мени эрттиривит — дээш, ол бурунгаар дап берип чыдырда, кырган-авам оон холундан сегирип алгаш:

— Кижээ хилинчээ чедер, дириг чүвеге дегбе! Ходугур бодум билир мен дээр, холу карбаннаан мындыг ашак бо —дээш, иштинде химиреиип, улам даап үндүргеш, туруп берди.

Демги узун-курт кезек кала бажын содуйтуп алган чытkан, ыыт-шимээнден сезинген хевирлиг таваар чылбырып үнүптү. Ол хана дораазындан үнер-үнгелек чорда, хайлыг, ачамнын Чаданадан экиелгени алдынаачам моюнгут аскыр лагаавы бо маннап келди. Демги чыланы көрүп каапкаш, «Ко-ко-ко!» деп буттарын олуй-солуй таваар кедуре базып, долганлыр кылаштап турган, чырык кылган соонда ок-чыланның өөн агараш диди.

Угаан-кудун оскуна часкакырган-авам аргамчы октам черде турун алган, тонунуң эдектерин челбип, холдарын тейлей тудуп турар аразында кырган-ачам демги чүвени будук-биле илдиртkеш, кадыр тевек бээрынче октатты.

Элдепейлиг, кырган-авам от дүне карак баспаан, дагартында ооваүстү буу-каа бускеш, үп-савыыскы чыыт тутkаш, өске хонашче көжүп чорүй барган биё.

Эгезинде каксы чугаалааным ышкаш, кырган-авам дугайында башта тадмаланып калган база бир өөредиглиг чүве—оон чонунга эвилеңээлдек, элгиг-чөлгүг, экииргек луттарже кезе кайгавышаан, боданып чыдарымга, ийи чүвеге часкан болдум. Бирээде, чүл дээрге кырган-авам аныяанда дендии кашпагай кижи чораан деп чугаалажыр чүве. Ол чаржыр дээн болза, кыйбаазын дээш холдарынга борбак даштар адыштап алыр. Кажан «Че-зе!» дээш ыцай бооргa, кежегези хатка содуя бергеш, сыгырып турар алаар дижир. Оны чоп ожаазайын барган кижи боор мен. Ийиде кырган-ачам ажыыл-зорадаанда отка каган сиир деп алаарын биле тура, мону чүге туттуп алганым ол.

Бо таварылга дээш кырган-авам багай кырган-ачамнын кулаан үш хондур коңгелап келген.

Угаан-сарыылы кыдыра тенек чаштың сейээ чедирип чораан човаглары дээш мени өршээп, буруудатпайн көр! Ам болза сени мерген угаанныг, дидим тура-соруктуг кижи деп билир мен. Кыштың чыкылама соогунда тараалап чораш, холунуң салаларын доңдуп алгаш, оларны балды-биле боду одура шаап каапкаш чер албайн «кыыл-дустап» чорүй бардың. Сен ышкаш амыдыралы түрекги арат кижиниң чуду-кара салым-хүүзүн сактып кээрге, баар ажыыр, кээргенчиг болгаш харын-даа чамдыкта сөөкдаяк чештиие бер чазар.

Кырган-авам ажыг-шүжүгге сы бастыргеш, улам чөпүл, сыны күшпүүп калган, ажы-төлүнге эргеленчиг чымчаа дам барган.

Бир-ле катап иелээн хой бажы доозуп чорувуста, ол эскиет чок улуг тынгаш:

— Кырган иезинии даарыгыжын кадагалаан, багай чүвемни... Өөзүп келгеш, оттуг-терге башкарар сургуулга өөренип алыр сен, оглум. Оон бистерни тараалап Хемчикче көжүрүп апаар сен, шүүе—дээш талыйтыр көрүп алган чеиибиле каректарын чода тутkаш кежээ-биле дөмей кезек тур.

Ажыы-биле чугаалаарга ол ынчан мээн-биле бүдүү байырлажып турганы ол чүве ышкажыл. Оган Даңзым Алеш хемни! Чүгле оңу эскерип каап боорумгай. Бүдүү билир турган болза оода-ла чаңгыс сестен соглээрим кай. Амыдырал кандыг кончуг нарыт болгаш кээргел чок чоор!

Шынап-ла ол хүн дыка каан, маңгы турган кежиктей келек каза будуттар дирелип келгеш, кудай дежик таар-биле дөмей, сиреди чаъстап келди. Динмирээшкин черии сиртиледи силгип, чаныык чыжырт дээш, шөйүк дыттарның бирээзин сеглаш кылдыр диле шаапты. Даштын каажада мал-маган алгыржып, ыттар кудуруктарын мунупкан сыйыгайның турар апарды. Корткаш иогей тон эштии алган чүүл хөзунда хоруй берген чыдыр мен. Кезек болганда кыаанаашкын база катап шайлуп дээш чырыткылаш дээр араазында кырган-авамны көөрүмге, дожек кырында чиктии сүргей белдирээп калган чылыр. Тура халаш, барып тыртkан —сураг.. Ам кээп чүвениң ужурун билип каапкаш, арныым изиш дээн соонда, харлыга бергеш, «карактарым чажы бүдээш кынды...

Төрээн ада-иемнин аалынче ужа-тура чүгүрүп ор мен...

Оон хөөрү Берт-Боом адаанда даштыг хаваа кырында. Сактырымга ында хөлчок улуг чүрек бегүнге чедир соп, чалбыраштаалып хып чыдар ышкаш. Чорумал кижи аиаа от ыяжы шаңкаш, таакпы кыпсып ап болур хире.

Кужүр кырган-авай, хуиүн бедиик, дээрии аязык, черии каазын. Адап-сурап, тейлеп кый деп чорааның шак ол чолдуг өйле ам-даа кезек чүрттаан боорунгай. Сени бистер кажан-даа утпайн, кады чор бис, кырган-авай.

Чылдар билдиртпейн шуужүп эрте бергилээн. Бир-ле чазын Кара-Хөл ортумак школазының өөренiкчилери экскурсиялап чораан, Дапсы-Аксы суурнуң кезеинде белик ийде куйдан сарыг кадакта ораал каан ийи судур, бир көк карттың өөредилге ному тып алганнар. Ол база кырган-авамның ажылы. Судур биле ында номну ылгаштырып, билбес-даа болза, мээн кырган-авам ышкаш ынды билиглиг мерген угаанныг, чаагай сеткилдиг, чүвени ырадыр бодаар кижи ховаар деп ынчаар билир мен.

Демги судурларны музейге дужаапкан, а номну бодумга тураскаал кылдыр арттырып алган мен. Оңу-гудуп, суйбавышаан «Четпиидим хөөкүй кырган-авай!» деп, ынчан сеглеп четпиккээн сөөмүңү ам кээп сеглеп сен дээш черге чедир мөгейдим.

Владимир КАРА-САЛ.
Улиастай—Кызыл.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 54241.

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор —3-43-34, ◆ орадакчылары — 3-33-91; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ тарыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ орадакчылары — 3-45-93. Киидистер ◆ партийжи-организациялар, идеология — 3-36-82; 3-36-25 ◆ советтер ажылдыы 3-34-17 3-34-98 ◆ үлегерлүг — 3-34-49 3-36-73 ◆ хөгүү ажыл-агый — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15; социал айт-чылаар — 3-34-57; репортерлар бөлүү — 3-41-23 ◆ чагаа киидизи—3-39-03, ◆ окуага—3-34-39 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-36-19 ◆ үнзүрүкчүлер — 9-27-41; ◆ солуң келбейи бөргөдө — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Сорту вторник среда четверг пятница суб чота түнүнүнде үнер. Чылаа 260 катап үнер. Кемзээди 2 парлалга ачазы

Тираж 27007 экз.

Тыва АССР-ниң Нөө үдүрер чер полиграфия болгаш ном садыгының черетериинiң газазы биле сүргене комитединиң полиграфиязы Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 134.